

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
Географічний факультет
Кафедра фізичної географії, геоморфології та палеогеографії

ПРОБЛЕМНЕ НАВЧАННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

Дипломна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка VI курсу 612 групи
спеціальності 014.07 «Середня освіта (Географія)»

ОП «Географія»

Стоколоса Наталія Тарасівна

Науковий керівник:

к.геогр.н., доц. Кирилюк Сергій Миколайович

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № ____

від « ____ » _____ 2021 р.

Зав. кафедри _____ д.геогр.н., професор Рідуш Б.Т.

Чернівці – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ	6
1.1 Загальна характеристика проблемного навчання	6
1.2 Технологія проблемного навчання на уроках географії	11
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ	19
2.1 Особливості проведення уроку географії в умовах модернізації освіти	19
2.2. Роль наукового підходу викладання географії у формуванні проблемного навчання.....	22
2.3 Види проблемних завдань з географії.....	25
РОЗДІЛ 3. РІЗНІ НАПРЯМИ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПРИ ПРОБЛЕМНІЙ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ.....	28
3.1 Особливості екологічного виховання учнів на уроках географії з використанням методики проблемного навчання	28
3.2 Особливості національно-патріотичного виховання учнів засобами проблемного навчання.....	43
3.3 Розвиток фахових компетентностей в учнів	45
РОЗДІЛ 4. РОЗРОБКА ПЛАН-КОНСПЕКТІВ УРОКІВ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ	51
4.1 Урок на тему «Географічне положення, рельєф та корисні копалини північної америки»	51
4.2 Урок на тему «Клімат Євразії».....	54
4.3 Урок на тему «Фізико-географічна характеристика Українських Карпат»	59
4.4 Урок на тему «Національний склад населення України».....	63
4.5 Урок на тему «Культура українського народу. Українська діаспора».....	67
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	75

ВСТУП

Завданням сучасної школи є формування гармонійно розвиненої творчої особистості учня. Найважливіший показник всебічно та гармонійно розвиненої особистості – це наявність високого рівня розумових здібностей, вміння їх застосовувати в різних ситуаціях.

В умовах сучасної школи актуальності набула організація освітнього процесу, який зорієнтовано впершу чергу на особистість учня. Тому постійно здійснюється формування соціально важливих цінностей, що і є головним завданням навчання. Тому велику роль має застосування у предметному навчанні методики проблемних завдань.

Сьогодні перед школою висуваються такі вимоги до випускників: вміння самостійно ставити нові навчальні приклади та завдання; здатності проектування власної навчальної діяльності; вміння будувати життєві плани у тимчасовій перспективі; сформованості у навчального наукового типу мислення, який орієнтує його на загальнокультурні норми та закономірності взаємодії з навколишнім світом.

Більшість вчених визнають, що розвиток творчих здібностей школярів та інтелектуальних умінь неможливе без проблемного навчання в сучасній школі. Творчі здібності учнів реалізуються через їх розумову діяльність. Вирішення сучасних завдань освіти не може пройти без докорінного перегляду його цілей у нових умовах. На перший план виходить особистість учня, а саме здатність його до «самовизначення та самореалізації», до самостійного прийняття рішень та доведення їх до виконання, до рефлексивного аналізу своєї діяльності.

Також необхідно, щоб учитель завжди спирався на такі основні моменти, як активація в учня творчого ставлення до предмету; постійного використання активних форм і методів навчання на уроках географії, які мають багато переваг. Насамперед вони відкидають одноманітність на уроках, посилюють інтерес до вивчення предмету, розвивають творче продуктивне та логічне мислення, вчать культурі спілкування та покращують міжособистісні відносини, реалізують єдність навчання, виховання і всебічного розвитку учнів.

Шкільне навчання має бути збудовано так, щоб випускники могли самостійно ставити і досягати серйозних цілей, вміло реагувати на різні життєві ситуації, вирішувати різного рівня проблеми. Застосування проблемних запитань і завдань на уроках географії в усіх класах спонукає учнів до активної розумової діяльності, використання набутих знань і життєвого досвіду для розвитку нових знань, а також посиленню мотивації, підвищенню інтересу до вивчення географії в школі. Тому тема кваліфікаційної магістерської роботи є досить актуальною та має високе практичне значення.

Метою написання магістерської роботи було передбачено вивчення та дослідження методики проведення проблемного навчання на уроках географії в сучасній школі.

Відповідно до мети були поставлені наступні завдання:

- 1) проаналізувати наукові та методичні праці вчених та вчителів-практиків із даної проблеми;
- 2) розглянути технологію проблемного навчання на уроках географії;
- 3) простежити особливості формування проблемних завдань та запитань, а також можливості розвитку критичного, творчого та логічного мислення;
- 4) простежити особливості формування географічно компетентної особистості учня за допомогою проблемного навчання;
- 5) розробити цикл уроків із використанням методики проблемного навчання.

Об'єктом було обрано освітній процес у сучасній школі, а саме вивчення географії, а предметом – особливості використання методики проблемного навчання на уроках географії.

Аналіз методичної та наукової літератури показує, що питаннями застосування проблемного навчання в освітньому процесі сучасної школи займається досить багато авторів. Особливо багато праць цій тематиці присвятили такі вчені як М.І.Махмутовим, Л.М.Панчешніковою, Г.О.Понуровою, І.М. Вишковським, О.Г. Коберником, Н.В. Крупеніною, О.Л. Сушенцевим та багатьма іншими. Проте набагато менше праць присвячено

дослідженню методики проблемного навчання в процесі вивчення географії. Основними методами нашого дослідження були літературний, описовий, порівняльно-географічний, аналізу, синтезу та інші.

Практичне значення даної роботи полягає у можливості її використання в освітньому процесі під час вивчення географії в сучасній школі.

Робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

1.1 Загальна характеристика проблемного навчання

Завдання закладів освіти полягає не тільки в тому, щоб дати учням певні знання, а й у тому, щоб навчити їх здобувати необхідні знання самостійно. Щоб розв'язати це завдання, потрібно навчити дітей самостійно логічно мислити, та творчо застосовувати набуті знання на життєвій практиці.

Одним з ефективних способів розвитку творчої (креативної) активності учнів є проблемне вивчення географії. Воно полягає в тому, що знання даються не в готовому та узагальненому вигляді, а перед учнями ставляться проблемні запитання та завдання, створюються проблемні ситуації, тобто створюють певні ускладнення, які діти повинні подолати, спираючись на попередньо отримані знання, досвід, використовуючи набуті вже вміння і навички для розвитку як загальних так і фахових (географічних) компетентностей.

Дуже важливо правильно знайти та сформулювати проблемне завдання, створити проблемну ситуацію, поставити перед учнями завдання в першу чергу пізнавального характеру, посильне для них і водночас таке, яке б розвивало мислення.

Під навчальною проблемою та проблемною ситуацією польський професор В. Оконь розуміє: «навчальна проблема становить практичну або теоретичну трудність, розв'язання якої є результатом власної дослідницької активності учня» [8].

Проблемне завдання обов'язково повинно містити щось відоме і невідоме. Наприклад, учень знає, де розташована гора Еверест, знає, як вона називається, але не знає, яка її геологічна будова, висота та чому на її вершині лежить сніг.

Питаннями вивчення проблемного навчання займається чимало вчених-педагогів та методистів. На нашу думку, досить вдало охарактеризував поняття «проблемна ситуація» відомий педагог М. Махмутов: «Проблемна ситуація – це ситуація утруднення учня її момент, коли він усвідомлює наявність навчальної проблеми і недостатність власних знань для її розв'язання» [14].

Постановка проблемних завдань має велике значення для розумового розвитку учнів, але найважливішою ознакою проблемного навчання є не постановка завдань, але й створення проблемних ситуацій (В. Оконь), Отже, проблемне навчання на уроках географії варто розуміти, як організацію проблемних ситуацій та завдань різного рівня і типів, їхнє розв'язання і перевірка [7]. Головна роль в організації проблемних ситуацій звісно що належить учителю.

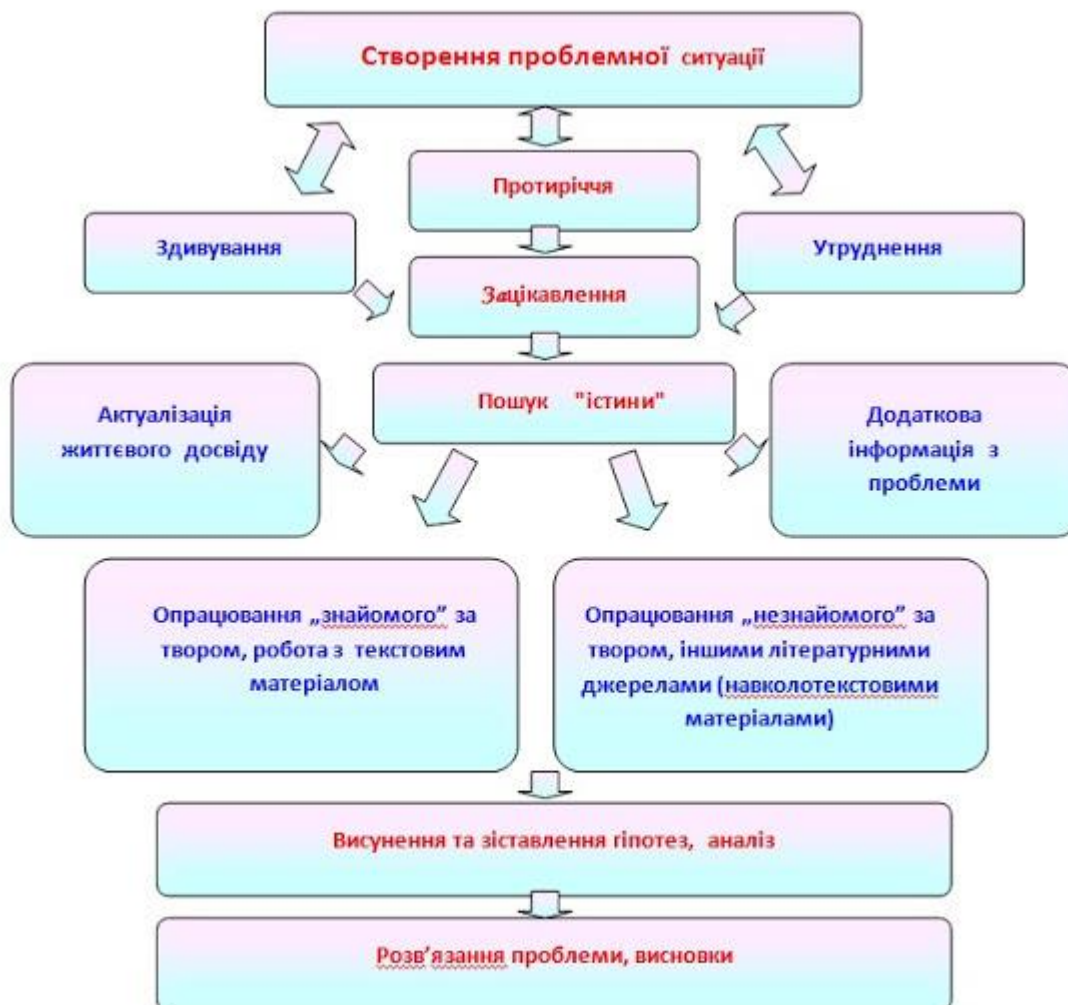

Рис. 1.1 Методика проблемного навчання (за Н.В. Панасюк) [14]

Проблема зазвичай виникає перед учнями, тоді коли виявляється невідповідність між тим, що учні вже знають, і тим, що потрібно знати, щоб розв'язати те чи інше завдання. Учні переконуються, що їм не вистачає певних знань, тому й виникає в них бажання здобути їх. Наприклад, під час з'ясування

причин виверження вулканів та виникнення землетрусів можна учням демонструє фільм про вулкани, після перегляду якого учні разом із вчителем проводять його аналіз, під час якого виявляють як загальні, так і більш конкретні знання про вулкани та їх наслідки [12]. Пояснити, чому виникають ці природні явища, діти відразу не можуть, але в них з'являється потреба в знаннях про причини виникнення землетрусів та виверження вулканів, посилюється інтерес до нового навчального матеріалу, що пояснюється на уроці.

Проблемне завдання виникає і тоді, коли учні самі усвідомлюють протиріччя між уже відомими висновками й зовсім новими фактами. Це спонукає їх шукати способи усунення таких протиріч.

Так, під час пояснення нового матеріалу з теми «Клімат Північної Америки» можна застосувати порівняння. Наприклад, учні знають, що на одній і тій самій географічній широті сонячне проміння падає під однаковим кутом і повинно однаково обігрівати Землю, але, коли діти самостійно проаналізували кліматичну карту Північної Америки, виявилось, що в Америці на 50° пн. ш. середня температура січня становить -20° С, а в Західній Європі на цій самій широті -32° С. Як пояснити цю невідповідність? Перед учнями виникла наукова проблема. Щоб розв'язати її, їм потрібно детально дослідити кліматичну карту Північної Америки і Європи. З'ясувавши причину, учні повинні самостійно зробити висновки: «холодна Лабрадорська течія, айсберги, льодовитий острів Гренландія істотно впливають на клімат Північної Америки. Тепла течія Гольфстрім і в цілому Атлантичний океан впливають не тільки на західне узбережжя Європи, а й на клімат усієї частини світу». Проблему таким чином розв'язано.

Звичайно, вчитель допомагає розв'язувати проблему, використовуючи пояснення з навідними та уточнюючими запитаннями, але важливо, щоб в результаті цього учні здобували нові знання. Проблемна ситуація такого типу підвищує пізнавальну активність школярів, і таким чином, готує учнів до самостійного оволодіння знаннями.

Проблемна ситуація виникає також і в тому випадку, якщо є протиріччя між теоретичними чи логічними можливостями розв'язання і практичною нездійсненністю обраного учнями шляху розв'язання. Наприклад, у 6 класі після того, як за допомогою таблиці пояснена внутрішню будову Землі, вчитель запитує: «Як люди дізнались про внутрішню будову Землі? Теоретично можна пробурити свердловину до центра і подивитись, що там є, але практично цього здійснити неможливо. І все-таки дізнаються. Як саме?» Після паузи діти з цікавістю слухають про сейсмічний метод вивчення внутрішньої будови Землі, охоплені повагою до науки, що дає можливість пізнати таємниці Землі.

Вивчаючи залежність рослинності від клімату; залежності ґрунтів від рослинності і клімату (на прикладі природних зон), можна домогтися, щоб учні усвідомили причинно-наслідкові зв'язки між кліматом, ґрунтами, рослинністю, тваринним світом і господарською діяльністю людини; навчити складати план вивчення зони. Учням варто поставити такі запитання: «Від чого залежить різниця в освітленні й нагріванні поверхні земної кулі упродовж року? Які фактори впливають на клімат?» Ці запитання ніби підсумували набуті учнями знання і поставили перед ними певні труднощі, змусили мислити, шукати відповідь. Запитання були ніби «містком» до нової теми. Перейшовши до нового матеріалу, варто запропонувати учням розглянути зоогеографічні карти й з'ясувати, які є зони в Західній і Східній півкулях і в якій послідовності вони змінюються з півночі на південь. Потім перед класом було поставлено запитання: «Чому рослинність не скрізь однакова? Чим обумовлено існування рослинних зон?»

Учні знову замислились. Перед ними поставлено навчальну проблему. Справді, чому в тундрі немає дерев, а в зоні лісів вони ростуть? Унаслідок чого виникли пустелі в Африці і Азії? Чим пояснити висотну поясність?

Щоб активізувати роботу учнів за допомогою проблемних запитань, учитель повинен удосконалювати прийоми, способи і методи своєї роботи, особливо майстерно організовувати евристичні бесіди. Учитель повинен пропонувати учням «відвідати» одну з природних зон. Наприклад на слайді

з'являється картина арктичної зони. Починається бесіда. Після обговорення ілюстрації вчитель робить висновки: ґрунти, рослинність, тваринний світ пов'язані з кліматичними особливостями. Потім учні «вирушають» до тундри. Учитель змальовує загальний вигляд тундри влітку (болота, озера-блюдня), показує рослини тундри (із гербарію) і пропонує знайти їхні спільні ознаки (карликову висоту, маленьке коріння тощо). Після цього вчитель звертається до учнів із запитаннями: «Чому рослини маленькі? Чому багато озер і боліт? Учні пояснюють самостійно, чим відрізняється зона лісів від зони тундри. Учитель допомагає їм тільки в поясненні причини утворення підзолистих ґрунтів, а потім дає завдання знайти кордони природних зон [22].

Отже, учні самостійно роблять висновок: клімат, ґрунти, рослинність, тваринний світ взаємозв'язані і разом обумовлюють господарську діяльність людини, яка у свою чергу впливає на природу. Вчитель пропонує самостійно скласти план вивчення зони в потрібній послідовності: географічне положення, клімат, ґрунти, рослинність, тваринний світ, населення і його господарська діяльність, перетворення природи людиною.

Висновок, зроблений на цьому уроці, перевіряється в процесі вивчення наступних зон. З'являються нові проблеми, накопичуються нові знання. Так, учні знають, що в зоні лісів ростуть дерева завдяки тому, що там клімат тепліший порівняно з тундрою. Далі на південь ще тепліше, а дерева зникають і з'являються степи.

Варто пам'ятати, що протиріччя між відомими вже висновками і новими фактами породжує нову проблему. Чому ж не ростуть дерева в степах? Адже там тепло! Вчитель пропонує згадати зміст бесіди, що проходила на попередньому уроці, і знайти відповідь, використовуючи кліматичну карту атласу. Учні доходять висновку: зменшення опадів і велике випаровування - ось основна причина відсутності дерев у степах і пустелях. Це зайвий раз дозволяє переконатися учням у тому, що поширення рослинності залежить від клімату. Проблема розв'язано. Учні набули нових знань: рослинність залежить не тільки від температури повітря, але й від кількості вологи.

Прикладів, що характеризують творчий підхід учителя до викладення, програмового матеріалу можна навести багато. Тут головне, який обрати спосіб подачі географічних відомостей, як націлити учнів, які сидять у класі і слухають учителя, на творчий пошук у здобутті знань.

Найкращий метод викладення – це проблемний. Він вважається перехідним від виконавської діяльності до творчої (пізнавальної, креативної). Сутність його полягає в тому, що вчитель сам ставить проблему і з учнями її розв'язує, показуючи хід думки в процесі навчання, а учні слідкують за логікою прикладу, розуміючи етапи розв'язання цілісних проблем. Також учні не тільки сприймають, усвідомлюють і запам'ятовують готову інформацію, висновки, але й слідкують за логікою доведень, рухом думки учителя або за тими засобами, що його замінюють.

1.2 Технологія проблемного навчання на уроках географії

Педагогічна технологія – це сукупність методів, прийомів, форм організації навчальної діяльності та навчання, спрямованих на досягнення чітко заданих результатів. Педагогічні технології можна розглядати як особливий набір операцій з конструювання, формування та контролю знань, умінь, навичок відповідно до поставлених цілей. Цілі навчання повинні бути конкретні, результати вимірні, а операції відтворювані.

Основними рисами педагогічних технологій є концептуальність, системність, керованість, відтворюваність та ефективність.

Під розвиваючим навчанням розуміють таку побудову системи навчання, при якому засвоєння навчального матеріалу, виховання культури та розвиток інтелекту учнів є складовими частинами єдиного процесу [21].

Основними методами роботи вчителя в режимі навчання частково розвідувальні і проблематичні. сенс технології навчання школярів самостійного вирішення проблемних навчальних завдань, під час якого відбувається не відтворення зразків, заданих вчителем, а самостійне добування знань. У змісті

практично всіх тем і розділів курсів шкільної географії існує велика кількість логічних та наукових проблем, що сприяють організації проблемного навчання.

Навчання веде до загального і спеціального розвитку, в якому вчитель, спираючись на знання закономірностей розвитку мислення, особливими педагогічними засобами веде цілеспрямовану роботу з формування розумових здібностей та пізнавальних потреб своїх учнів, називається проблема навчання.

Проблемне навчання не є абсолютно новою педагогічною технологією. Він був практично використаний протягом усього ХХ століття. Це пояснюється тим, що проблемність є однією із закономірностей пізнання, стимулює пошукову діяльність учня, розвиток його творче мислення. Останнім часом, проблемний підхід став частиною прогресивного пошукового стилю навчання, став характерною приналежністю сучасний урок географії.

Проблемне навчання можна розглядати з різних позицій:

- ✓ як новий тип навчання (М.Н. Скаткін, І.Я. Лернер);
- ✓ як метод навчання (L.M. Pancheshnikova, В. Кон);
- ✓ як підхід чи принцип навчання (Г.А. Понурова, Т.В. Кузнєцов);
- ✓ як нову дидактичну технологію (Г.Ю. Ксенозова, Н.Г. Савіна) [25].

Спільним для цих позицій є те, що в рамках проблемного навчання учні систематично включаються вчителем у проблемні ситуації та вирішення проблем.

Психологічними дослідженнями доведено, що мислення виникає в проблемна ситуація та спрямована на її вирішення. проблемна ситуація означає, що в процесі своєї діяльності людина натрапила на щось ненормально, невідомо.

Під проблемними ситуаціями в навчанні ми розуміємо чітко спланований, спеціально задуманий засіб, спрямований на пробудження інтересу в учнів до обговорюваної теми.

Вищий ступінь проблемності притаманний такій навчальній ситуації, в якій учень:

- ✓ сам формулює проблему (завдання);

- ✓ визначає шляхи її вирішення;
- ✓ сам вирішує цю ситуацію та
- ✓ отримує в результаті особисто собі цінний, значний, відчутний результат [27].

За наявності необхідної інформації та усвідомлення причини, що викликала утруднення, проблемна ситуація переросте на проблему. Таким чином, основним елементом проблемної ситуації є невідоме, нове, те, що повинно бути відкрито для правильного виконання необхідного дії.

Не всяка проблемна ситуація неминуче спонукає розумову діяльність. Така діяльність не виникне, якщо суб'єкт не має потреби у вирішенні проблемної ситуації, а також вихідних знань, необхідних для почати пошук.

Рушійною силою проблемного навчання є протиріччя між об'єкт і суб'єкт пізнання. Це виражається як суперечність між об'єктивною вимогою до розкриття досліджуваного явища та суб'єктивним підходом учня щодо нього. За І.Р. Махмутов, це «діалектичне протиріччя між колишніми знаннями учня та новими фактами, явищами, для пояснення яких колишніх знань недостатньо, потрібні нові».

У ході проблемного навчання вчитель створює на уроках різні проблемні ситуації, організує учнів їхнього аналізу, навчає їх вирішенню проблем, формуючи вміння бачити протиріччя, формулювати проблему. Вирішення проблемного питання або завдання наводить учнів до отримання нових знань.

Форми вираження навчальних проблем можуть бути різні: проблемні питання, завдання, завдання. Усі вони мають спільну особливість: у їхньому змісті закладені потенційні можливості виникнення проблемних ситуацій.

Проблемне навчання реалізується за допомогою різних методів: проблемного навчання викладу, частково-пошукового чи дослідницького.

Характерною ознакою технології проблемного навчання є самостійна пізнавальна діяльність учнів. Проте майстерність самостійно вирішувати

проблемні ситуації необхідно формувати в учнів поступово, показуючи приклади таких рішень.

У процесі виконання проблемних завдань учні опановують досвід творчої діяльності. Однак, щоб досягти відчутних результатів навчання необхідно використати систему таких завдань. У дидактиці існують різні підходи до побудови проблемних завдань.

Для навчання географії застосовується підхід, розроблений І.Я. Лернером, де як основу для побудови системи проблемних завдань прийнято такі умови:

1) зв'язок змісту питання або завдання з провідними ідеями, поняттями та закономірностями географічної науки;

2) можливість розкриття шляхів вирішення проблеми через методи географічного наукового пізнання (у тому числі і через реальні ситуації, що мали місце в історії науки);

3) зв'язок зі світоглядними ідеями, самостійне засвоєння яких значною мірою забезпечує розумовий розвиток учнів;

4) можливість угруповання навчального матеріалу, у тому числі фактичного, довкола вирішення проблеми.

З урахуванням цих умов були розроблені системи проблемних завдань, апробовані на практиці школи (Л.М. Панчешникова, Г.А. Понурова) [28].

Їхнє використання є прикладом так званого «традиційного» проблемного навчання в географії, тобто вирішення проблем, запозичених з науки та адаптованих до можливостей школярів.

При навчанні географії, використовуються наступні типи проблемних завдань:

1) завдання, в основі змісту яких лежить наукова гіпотеза (наприклад, про походження багаторічної мерзлоти, про зміну клімату Землі);

2) завдання, проблемний характер яких обумовлений розривом між раніше засвоєними знаннями та вимогами завдання або питання (наприклад, при зіставленні літніх та зимових температур екваторіального та тропічного поясів

Африки школярі повинні визначити, чому у більш віддаленому від екватору зона тропічного температура липня вище, ніж в екваторіальних);

3) завдання, в основі яких лежать факти, що йдуть урозріз зі звичними науковими чи побутовими уявленнями (наприклад, відомо, що чим на північ, тим природні умови суворіші, проте освоєння Сибіру російськими землепроходцями відбувалося з півночі на південь);

4) завдання на встановлення багатозначних причинно-наслідкових зв'язків (наприклад, які зміни відбудуться на території Амазонії, якщо зникне сельва);

5) завдання, що вимагають розуміння діалектичних протиріч, вміння працювати з протилежними судженнями (наприклад, відповідь на питання про те, збільшення або зменшення в умовах НТР впливу природних умов території на життя та господарську діяльність людини) [24].

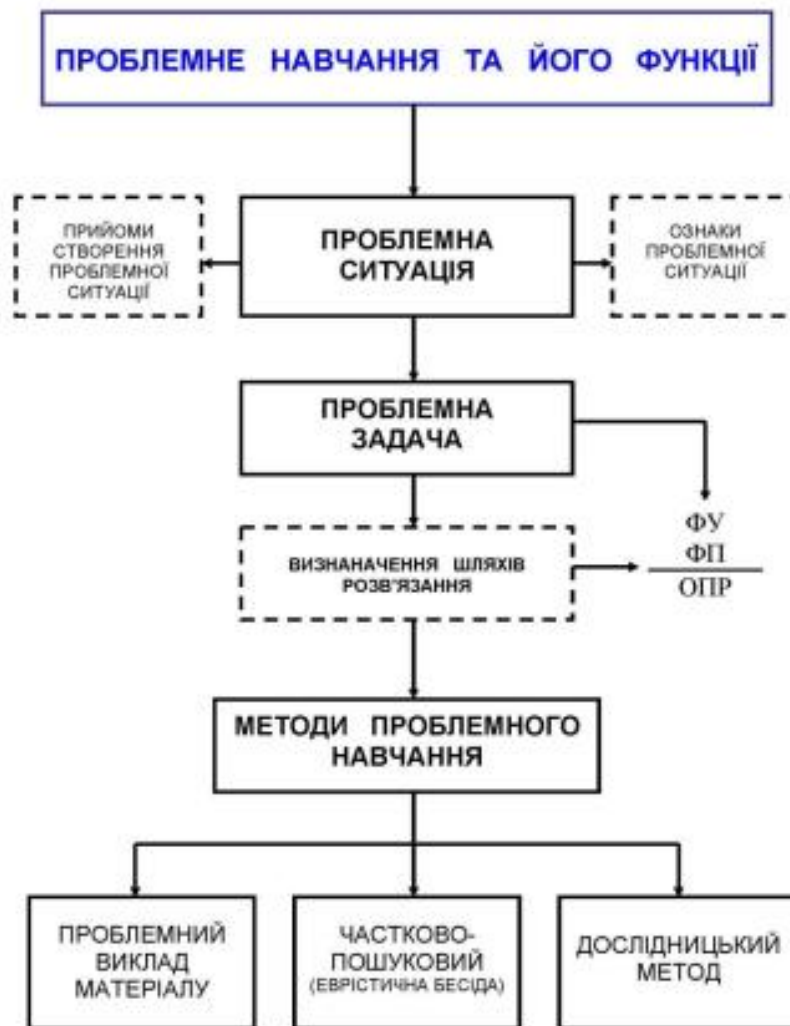

Рис. 1.2 Технологія проблемного навчання (за О.Г. Муратовою)

Ефективність проблемного навчання визначається його систематичністю. При плануванні уроків вчитель має визначити можливості теми та окремих уроків для застосування проблемного навчання та розробити шляхи здійснення проблемного підходу

Головна труднощі для мене як вчителя полягає в тому, що в ході вирішення проблемного завдання в класі з ним справляються лише кілька найсильніших учнів. Інші в кращому разі запам'ятовують відповідь, не знаючи чи не розуміючи того, як було знайдено рішення. Водночас усі школярі повинні долучитися до творчої мисленнєвої діяльності. Щоб і слабкі учні змогли вирішувати навчальні проблеми, я знайомлю їх із логікою, основних етапів вирішення проблемних завдань.

Центральне місце у вирішенні проблемного завдання належить етапам: формулювання і доведення гіпотези.

Етапи рішення проблемного завдання. **Перший етап** (усвідомлення проблеми, розтин протиріччя). З попереднього курсу географії учні знають, що стічні озера мають прісну воду, а безстічні – солону. Протиріччя вже наявних знань з новим фактом ставить школярів у ситуацію інтелектуальної скрути, спантеличує їх, тобто виникає проблемна ситуація. Наступний запис причинно-наслідкових ланцюжків допомагає дітям усвідомити, що саме викликає утруднення.

Отже, за допомогою аналізу причинно-наслідкових ланцюжків учні виявляють протиріччя між сформованими уявленнями та новими фактами. Це суперечність і є проблемою, яку потрібно вирішити.

Другий етап (формулювання гіпотези). Школярі повинні висловити припущення про те, як може відбуватися стік із озера Чад, допомагаю їм сформулювати гіпотезу, яка виглядатиме приблизно наступним чином: відсутність поверхневого стоку з озера мала призвести до засолення його вод, проте цього не сталося; мабуть, стік з озера Чад все ж існує.

Третій етап (доказ гіпотези). Пошук шляхів доказу гіпотези потребує зміни проблемного завдання. Тепер учні мають відповісти на це питання: «Як

здійснюється стік з озера Чад?» Відповідь на це питання потребує актуалізації отриманих раніше знань. Діти повинні згадати, що стік може бути не лише поверхневим, а й підземним: тимчасовим та постійним.

Отже, гіпотеза підкріплюється такими конкретними положеннями:

- 1) тимчасовий поверхневий стік із озера можливий у період дощів;
- 2) можливий тимчасовий чи постійний підземний стік із озера;
- 3) можливо і те, й інше разом.

Залежно від складності вирішуваної проблеми, сам доказ може бути дано чи вчителем, чи учнями. У нашому випадку висловлювання школярів мають бути доповнені вчителем, тому що у школярів немає достатніх знань для вичерпної відповіді це питання. А пояснення того, що озеро Чад – прісне, може бути таким: за однією з підземних версій стік здійснюється у западину Воделі, яка у минулому входила у межі озера Чад, що мав більші розміри, ніж нині; згідно з другою версією, стік здійснюється у бік розлому, перетинає басейн річки Нігер. Разом із школярами розглядається можливість стоку із озера в період дощів.

Четвертий етап (загальний висновок). Вирішення проблеми закінчується загальним висновком, у якому поглиблюються та розширюються знання школярів про причини засолення води в озерах.

Цінними результатами використання технології проблемного навчання є:

- 1) усвідомлення дітьми характеру своєї розумової діяльності;
- 2) формування у них умінь творчо мислити, висувати та перевіряти гіпотези;
- 3) активне залучення більшості учнів у процес вирішення проблем [31].

Дослідження психологів показали, що для розумового розвитку школярів самостійне складання нестандартних питань є навіть ефективнішим, ніж вирішення проблем, запропонованих учителем. Тому з початкового курсу географії потрібно навчати дітей самостійно вигадувати нестандартні питання та завдання, на які немає прямої відповіді в тексті підручник. Таку роботу вони виконують із великим інтересом.

У зарубіжній методичній літературі виділяються такі критерії оцінки реальних навчальних проблем:

1) проблеми повинні відповідати потребам та інтересам конкретної групи учнів;

2) проблеми повинні відповідати віковим особливостям учнів;

3) при виборі навчальних проблем необхідно враховувати попередню підготовку та досвід школярів;

4) у відборі навчальних проблем, у розробці плану дій та способів їх рішення мають брати участь самі учні;

5) намічена проблема має допускати вибір шляхів вирішення, активізуючи цим механізми прийняття рішення;

6) обрана проблема має бути досить звичайною і повторюваною, щоб виправдати зусилля цілого класу чи великої групи учнів, витрачені на її вирішення;

7) навчальні проблеми повинні бути достатньо серйозними, щоб гарантувати зацікавленість всього класу;

8) при виборі проблем має враховуватись наявність джерел інформації, необхідні їх аналізу;

9) вибрані реальні проблеми часто можуть не вписуватися і рамки географії та потребувати інтегрованого підходу.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

2.1 Особливості проведення уроку географії в умовах модернізації освіти

Урок, як основна форма навчально-виховного процесу, в умовах модернізації освіти набуває нових форм, методів, підходів та потребує особливої уваги щодо його відповідності до навчальної програми. Вчителі різних предметів не рідко висловлюють свої думки, щодо перенасиченості програм та неможливості пояснити за урок поставлені програмою вимоги. Тому, це змушує дидактів та вчителів шукати та розробляти нові методи проведення уроку в сучасній школі. Тому тема даного дослідження є досить актуальною та перспективною для подальших пошуків та дискусій.

Яким повинен бути сучасний урок? Це питання досить складне і має різні погляди та думки серед педагогів. Аналізуючи праці багатьох вчених-педагогів та вчителів-новаторів сучасний урок може бути інноваційним, нестандартним, креативним, проблемно-логічним, науковим, актуальним, компетентнісним, дослідницько-пошуковим тощо. Але обов'язково він повинен бути цікавим (див. схему 1).

На моє глибоке переконання, кожний сучасний урок повинен поєднувати всі перелічені види, тобто вчитель повинен використовувати на ньому інноваційні методи та методики, нестандартні підходи, спрямовувати свої дії на розвиток творчої та компетентної особистості учня, під час уроку обов'язково поставлена проблема наукового теоретичного чи практичного характеру, яка вирішується за допомогою наукового підходу із застосуванням науково-дослідницького, аналітично-синтетичного та інших методів пояснення матеріалу. Сучасний урок висвітлює практичне значення отриманих знань, та є актуальним для нинішнього інформаційного та глобального суспільства (географія – наука глобального, а не регіонального рівня!) і обов'язково він є цікавим для учнів [12].

Рис. 1. Основні типи (за підходами) сучасного уроку.

Наступне питання яке виникає у вчителя практика «Як вирішити проблему пояснення навчального уроку, щоб досягти такої складної його форми проведення?».

На нашу думку, вчителю-новатору, потрібно:

- Використовувати інноваційні методи навчання, які зорієнтовані на психолого-педагогічну адаптивність учня до навчання і враховують його індивідуальність;
- Урок повинен бути нестандартним, носити в собі елементи дискусії, суду, казки, лекції, гри, обговорення тощо;
- Сучасний урок має бути спрямований на знання і мислення учня;
- Урок повинен носити проблему, яку учні вирішують з допомогою вчителя самостійно і отримують “наукову перемогу”;
- Сучасний урок мусить бути науковим, що дасть учням можливість краще зрозуміти навчальний матеріал, його практичне та теоретичне значення;

- Учні мають побачити, що знання, які їм пропонуються є актуальними для сучасного інформативного суспільства; носять в собі особистий практичний характер;
- Урок спрямовується на розвиток компетентної особистості учня, який вмie шукати та пояснювати взаємозв'язки між різними науковими предметами;
- “Без дослідницько-пошукової роботи не можна уявити наукову логіку учня, а без наукового пізнання мертві набутті знання”;
- Кожен урок враховує інтереси учнів, зацікавлює їх до вивчення загалом предмету;
- Обов'язковим на уроці є використання цікавих дидактичних матеріалів та прийомів – перелік рекордсменів, цікавих фактів, віршів, ребусів, кросвордів...

А як тоді провести такий урок, на якому поставлено стільки завдань? На мою думку, вчитель повинен досить чітко та правильно розробити план проведення уроку. Реалізація цієї мети може бути досягнена лише за рахунок скорочення часу на опитування домашнього завдання із 12-15 хв. до 7-10 хв. На інтерактивну вправу ми відводимо до 15-25 хвилин уроку в залежності від мети та завдань. Крім того важливим елементом на сучасному уроці є постановка проблеми в загальному чи конкретному вигляді; розв'язок учнями поставленої проблеми та розробка конкретних пропозицій та шляхів її вирішення в окремому регіоні!

На нашу думку доцільно під час викладання використовувати науковий підхід, який передбачає собою таке викладання предмету, під час якого учні, під керівництвом та із допомогою вчителя, самостійно вирішують проблемно-наукові ситуації, створюють алгоритм їх розв'язку та приходять до висновку – «власного наукового відкриття» відомих вже фактів. Що ж це дасть? Звичайно, найбільшим плюсом під час застосування наукового підходу у навчанні можна вважати бажання учнів працювати, їх підвищений інтерес до вивчення географії чи іншого предмету; а ще головніше учні простежать увесь ланцюг ланцюг

формування явища чи процесу, а не тільки окремих його складових чи скажімо тільки результату.

Таким чином, сучасний урок – це складний урок, який покликаний зацікавити учнів до вивчення предмету, сформувати компетентну його особистість і показати практичну значимість набутих знань, умінь та навичок.

2.2. Роль наукового підходу викладання географії у формуванні проблемного навчання

Сучасна модернізація освіти призвела до пошуку нових форм та видів методів та технологій викладання географії в сучасній школі. Звичайно, це поставило перед вчителем основне завдання – бути «Вчителем-новатором», який вмie підбирати та опрацьовувати численну пізнавальну та наукову літературу, створювати проблемні (на наше глибоке переконання проблемно-наукові) ситуації, допомагати учням їх розв'язувати, вирішувати поставлені перед ними завдання, розробляти власні методи пояснення нового матеріалу, що дасть, безумовно, змогу йому зацікавити своїх вихованців у вивченні свого предмету, показати практичні цілі географічної науки сьогодення та пристосувати учня до життя в глобальному інформативному суспільстві. Тому, на нашу думку, важливим елементом при вивченні географії та інших предметів в сучасній школі є впровадження науково-дослідної та краєзнавчо-пошукової роботи, як складових наукового підходу під час навчально-виховного процесу.

Науковий підхід передбачає собою таке викладання предмету, під час якого учні, під керівництвом та із допомогою вчителя, самостійно вирішують проблемно-наукові ситуації, створюють алгоритму їх розв'язку та приходять до висновку – «власного наукового відкриття» відомих вже фактів. Що ж це дасть? Звичайно, найбільшим плюсом під час застосування наукового підходу у навчанні можна вважати бажання учнів працювати, їх підвищений інтерес до вивчення географії чи іншого предмету; а ще головніше учні простежать увесь ланцюг ланцюг формування явища чи процесу, а не тільки окремих його складових чи скажімо тільки результату.

Як правильно використовувати науковий підхід під час вивчення географії? На нашу думку, кожен урок можна провести, виходячи із постановки наукової проблеми та її розв'язання. Для прикладу під час вивчення теми «Вітер» вчитель може поставити перед учнями наступне запитання: Як ви гадаєте що таке вітер і як він формується? За допомогою наступного алгоритму можна дати відповідь на дане запитання:

1. Вітер – це... (учні називають слова чи словосполучення з якими асоціюється в них науковий, але такий звичний термін «вітер»). Вчитель записує всі висловлювання на дошці, аналізує їх (вони обов'язково є всі правильними) і виводить разом із учнями науковий термін). Всім відомо, що застосовується інтерактивна методика «Мозковий штурм».

2. Як ви гадаєте, що є причиною утворення вітрів? Вчитель пропонує учням такий приклад: коли відкрити вікно чи відчуваєте ви горизонтальне переміщення повітря? Якщо так то чому. Зазвичай діти відповідають «тому що різна температура повітря в кімнаті і на дворі». Вчитель приймає цю відповідь за вірну.

3. Якщо різна температура повітря то повинні і відрізнятися між собою і що? (атмосферні тиски).

4. А що таке атмосферний тиск? («це сила...»)?

5. А чи може повітря переміститися із тих ділянок де атмосферний тиск більший у ті де він менший, або іншими словами, що буде робити те повітря, яке з більшою силою тисне на земну поверхню а значить і більш ущільнене, якщо поруч є повітря із меншим тиском і меншою щільністю та вагою? Учні відповідають, що буде переміщуватися у ту частину, де менший тиск.

Як бачимо, за допомогою такого алгоритму, учні простежать увесь процес утворення вітрів за короткий проміжок часу, і головне будуть постійно думати, не боятися висловлювати свої думки та формувати в собі компетентну особистість яка вміє поєднувати між предметні зв'язки та бачити природу утворення процесів та явищ як природничих так і суспільних.

Особливо актуальним залишається в сучасній школі питання залучення учнів до науково-дослідницької та краєзнавчо-пошукової роботи. На нашу думку,

науково-дослідницька робота охоплює більші за розмірами території дослідження, вирішує більшу кількість наукових завдань, аніж краєзнавчо-пошукова. Натомість, краєзнавчо-пошукова робота спрямовується на дослідження актуальних проблемних питань свого населеного пункту чи невеликої території. Таке дослідження повинно передбачати вирішення якоїсь місцевої проблеми чи пропаганду до її вирішення. Наприклад, забруднення річки, озера, вирубка лісів, надмірна деградація ґрунтів внаслідок господарської діяльності людини, демографічні проблеми, вплив екологічної ситуації на захворюваність населення тощо.

Під час таких видів роботи учні вчаться аналізувати статистичні чи інші види матеріалів; простежувати протікання процесів та явищ; виявляти основні особливості та чинники формування даних процесів; систематизувати та класифікувати отримані результати та висновки; створювати картографічні моделі, блок-схеми, наукові проекти; використовувати одержані результати на практиці, зокрема під час навчально-виховного процесу; простежувати взаємозв'язки між науками та інше.

Проте широке впровадження науково-дослідницької роботи в навчально-виховний процес має і певні недоліки, яких не можна допускати. А саме: дана робота забирає багато вільного часу, а виходячи із цього учень «не доучує» інші предмети; може відбутися зацикленість учня на конкретній темі, що призведе до втрати загалом знань по предмету.

Впровадження науково-дослідної роботи в сучасній школі пропонуємо проводити наступними етапами:

1. Організаційно-підготовчий, на якому учень знайомиться із особливостями наукового дослідження, методами та методиками, обирає об'єкт та предмет наукового пізнання, формулює тему та ставить основні завдання для наукового пошуку.

2. Камеральний. Учень з допомогою вчителя збирає та опрацьовує літературні джерела, знайомиться із відомими вже науковими дослідженнями із даної теми різних вчених, студентів та інших школярів.

3. Дослідницько-пошуковий. Це головний етап написання науково-дослідницької роботи. Під час нього учень збирає та опрацьовує статистичні матеріали, проводить польові дослідження тощо, робить наукові висновки та виявляє особливості та чинники протікання досліджуваного процесу.

4. Заклучний етап. Під час цього етапу учень оформлює отриманні результати у вигляді науково-дослідної роботи і бере участь у різних етапах конкурсу-захисту науково-дослідних робіт учнів-членів Малої академії наук України та учнівський наукових товариств. Важливим для цього етапу є нагородження і відзначення учнівської праці, а також опублікування результатів у пресі, матеріалах учнівських конференцій тощо.

Науково дослідницька та краєзнавчо-пошукова робота є важливими у формування компетентної особистості учнів. Вони виховують мотиваційно-вольову, емоційну, психологічну, когнітивно-пізнавальну, комунікативну та інші складові географічно компетентної особистості учня.

Таким чином, застосування наукового підходу у всіх ланках навчально-виховного процесу є важливим, так як має значні переваги у розвитку компетентної особистості школяра, який буде мати всі необхідні навички та вміння для проживання в глобальному інформативному суспільстві.

2.3 Види проблемних завдань з географії

В навчанні географії використовується кілька проблемних чи творчих завдань. Завдання, проблемний характер яких зумовлений розривом між раніше отриманими знаннями та вимогами задач (або питання). Так, у початковому курсі фізичної географії навчання вивчається, що кількість сонячного тепла залежить від широти: чим широта нижче, тем тепла більше, і навпаки. У наступному курсі з вивчення Африки вони дізнаються, що в тропічному поясі літня температура (+32°C) вище, ніж в екваторіальному (+24°C). Цей факт вступає в протиріччя з попередньою прийнятою залежністю і становить основу для формування проблемного завдання: «Робота з атласом, співставте літні та

зимові температури в тропічних та екваторіальних поясах Африки. Чому в тропічному поясі температура липня вище?»).

Завдання на встановлення багатозначних причинно-наслідкових зв'язків. Особливості об'єктів і процесів, що вивчаються на уроках географії, зазвичай зумовлені комплексом причин і породжують комплекс наступних наслідків. Тому цей вид завдань найбільш широко поширений у процесі вивчення географії. При цьому учасники повинні самостійно братися і призначатися по-різному широкий круг знань. У тому числі та з інших навчальних предметів, задане дає проблемний характер, наприклад «Які зміни наступають в природі в Українських Карпатах після вирубки лісу?» (Назвіть не менше 5 змін). Або: «Які фактори спричинили те, що США стали провідною постіндустріальною державою світу?» (Назвіть не менше 5 причин).

Завдання, які потребують розуміння діалектичних протиріч та уміння оперувати ними. У логіці такі ситуації називаються антиноміями або ситуаціями протилежних суддів, наприклад: «Використовуючи знання з географії України та інших країн, поясніть, який вплив надає річкова мережа для розвитку економіки країни?» або: «Збільшується або зменшується в умовах НТП вплив природних ресурсів на розвиток господарства?». Особливість цих завдань складається в тому, що вони вимагають розсудження за принципом «і то і інше одночасно» (а не одно замість другого), тобто потрібно рекомендувати учням не відкидати жодну позицію, а намагатися обґрунтувати їх.

Завдання, в основі яких лежить наукова гіпотеза, наприклад, про походження вічної мерзлоти, про зміну кліматів на Землі тощо. Розкриваючи такі гіпотези, учні висловлюють свої думки та обґрунтовують їх.

Проблемні завдання мають, як правило, особистісно-розвиваючий характер і природно виникають із досвіду та потреб самих учнів. Поставивши учнів у проблемну ситуацію, цікаву для всього класу, учитель отримує можливість підвищити механізм його мислення. Включення учнів в процесі проблемного заняття в формулювання проблем, висунення гіпотез по їх

вирішенню – підвищує інтерес до самостійного процесу пізнання, відкриття істини:

факт → гіпотеза → теорія → знання (істина) [12].

Завдання учителя – направляти вивчення навчального матеріалу шляхом переходу від прямої, однозначної відповіді на питання учнів до їх логічного мислення.

РОЗДІЛ 3

РІЗНІ НАПРЯМИ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПРИ ПРОБЛЕМНІЙ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ

3.1 Особливості екологічного виховання учнів на уроках географії з використанням методики проблемного навчання

Екологічне виховання було, є і буде одним основних напрямів виховної діяльності в школі, поряд із патріотичним, духовним, національним та іншими напрямами. Екологічне виховання включає розвиток екологічних знань, особливості формування екологічних умінь та навичок, екологічної культури тощо. Тому в процесі вивчення географії навчальний процес повинен відображати можливості навчального предмету у формуванні та становленні екологічної культури нинішнього учня, а в майбутньому громадянина держави, людини яка живе в природі і не повинна її нищити.

На мою думку екологічне виховання повинно здійснювати на всіх етапах вивчення географії в сучасній школі, як на уроках, так і позашкільні та в позаурочний час. Часто згадується цитата Антуана де Сент-Екзюпері: «Вода! Ти не маєш ні смаку, ні запаху, тебе не можливо описати, тобою насолоджуються, не знаючи, що ти таке. Не можна сказати, що необхідна для життя, ти – саме життя!». Як бачимо, що природа – це дійсно, те що є нашим життям. Тому сьогодні перед нами стоїть проблема охорони та збереження природного середовища.

На нашу думку, реалізація екологічної освіти у межах вивчення шкільної географії повинна відбуватися трьома шляхами. Перший – це екологізація окремих тем, розділів, розширення понятійно-термінологічного апарату, поглиблення екологічних знань в системі практичних робіт тощо. Другий – це створення курсів екологічного спрямування, факультативів, курсів науково-дослідної роботи із учнями, екологізація їх наукових пошуків та досліджень. Безперечно, цей шлях є ефективнішим, оскільки він, маючи самостійну основу, ще й доповнює перший. Третій важливий шлях виховання екологічної культури – це позакласна робота, яка може бути представлена як виховними заходами

(вечорами, бесідами, засіданнями дискусійних клубів тощо) так і екскурсіями та подорожами. На нашу думку, саме екскурсії, походи та подорожі призведуть до кращого злиття учня із природою, заставлять його побачити її красоту та неповторність. Тому, саме за сприяння мого наукового керівника, вчителя географії Кіцманської районної гімназії, мені як президенту учнівського самоврядування, вдалося організувати щорічні подорожі гімназистів на мальовничий масив Українських Карпат (фото в додатку 1). На моє глибоке переконання, це важливий етап у вихованні екологічної культури учнів.

Основними методами, які варто використовувати для виховання екологічної культури учнів під час вивчення географії є: використання інноваційних методів вивчення із географії із екологічними бесідами та розповідями під час уроків, залучення учнів до науково-дослідницької роботи з екологічного напрямку, робота із інформаційними джерелами (створення газет, листівок, проектів, замітки в періодичні видання, бесіди, зустрічі тощо), організація екологічних конкурсів, вікторин, акцій, конференцій тощо, а також залучення учнів до туристсько-краєзнавчої роботи (рис. 1.1.).

Розв'язати екологічні проблеми, зберегти природу для нащадків під силу лишень людям, які володіють високим рівнем екологічної культури і високим почуттям відповідальності за результати своєї діяльності в природі. Саме тому виховання учнів в дусі любові до природи повинно стати невід'ємним компонентом навчального процесу. Знаючи екологічну ситуацію в світі, і розуміючи її наслідки, люди в конкретних випадках та ситуаціях не тільки не усвідомлюють свого місця в боротьбі за довкілля, але й самі роблять внесок у погіршення його стану, катастрофічно впливаючи своєю антропогенною діяльністю.

Під *екологічною культурою учня* ми розуміємо складову частину загальноосвітньої культури, що характеризується глибоким і узагальнюючим осмисленням важливості екологічних проблем в майбутньому розвитку людства. На нашу думку, це цілісна система, яка складена такими елементами:

- ✓ екологічні знання;

- ✓ екологічне мислення;
- ✓ культура вчинків;
- ✓ культурою поведінки, що базується на знаннях, мисленні, почуттів та бережливого ставлення до природи [23].

Рис. 3.1. Основні напрями виховання екологічної культури учнів під час вивчення географії

Основними принципами екологічного виховання учнів під час вивчення географії, на нашу думку, повинні бути:

- принцип міждисциплінарного підходу, що вимагає точного визначення місця і ролі кожного предмета в загальній системі екологічної освіти; взаємне погодження змісту, форм і методів роботи; логіку розвитку провідних ідей і понять, їх постійне вивчення і поглиблення;
- принцип систематичності і безперервності вивчення екологічного матеріалу, що реалізується за умови урахування ступенів навчання (початкової,

базової, повної загальної середньої освіти), вікових та індивідуальних особливостей учнів;

- принцип єдності інтелектуального і емоційно-вольового компонентів у вивченні і поліпшенні учнями навколишнього середовища;
- принцип взаємозв'язку глобального, національного і регіонального розкриття екологічних проблем у навчальному процесі;
- ***принцип не перенасиченості науковою інформацією про екологічні кризи та біди.***

На нашу думку, особливо важливо не перенасичувати інформацією еколого-виховного змісту, такою наприклад як: «не кидайте сміття в річку», «не рвіть листя» і т.д. Це не призведе до зміни мислення, а може стати забороненим плодом, який так хочеться з'їсти. Тому вважаємо, що екологічна інформація має бути подана на роздуми, на самостійне усвідомлення учнем екологічної біди та загрози, в першу йому самому та його нащадкам.

Можливості екологічного виховання учнів у процесі вивчення різних курсів географії значні, але реалізуються вони не повною мірою. Екологічне виховання має здійснюватися на всіх етапах вивчення географії. Дуже важливо також поєднувати виховну роботу на уроках з активною позакласною роботою учнів у складі "зелених", "блакитних", "рекреаційних" та інших патрулів, моніторингу довкілля в районі своєї школи і місця проживання. Лише таке поєднання навчання з конкретною роботою з охорони природи може виховати свідомих громадян України з активною життєвою позицією.

В екологічному вихованні немає дрібниць. Якщо вчитель географії під час проведення туристичних походів, ночівлі в наметах у лісі, на екскурсіях сам не виконує попередньо задекларованих на уроках вимог до поведінки у природі, залишає після згортання наметового містечка купи сміття, змушує ламати дерева і куці для виготовлення альпенштоків, розведення багаття тощо, вся попередня виховна робота втрачає будь-який сенс [31].

Здійснюючи екологічне виховання, важливо також чітко окреслити коло екологічних проблем усього людства, своєї країни і своєї місцевості (села,

району, міста, мікрорайону великого міста тощо). Лише за цих умов можна проводити дійсно ефективну роботу.

Ми живемо в епоху гострого конфлікту між людським суспільством і природою. Нераціональна господарська діяльність людини порушила динамічну рівновагу біосфери. Вичерпання природних ресурсів і різке погіршення якості навколишнього природного середовища загрожує розвитку цивілізації на Землі. Запобігання екологічній кризі, формування екологічного мислення, свідомості і культури – основне завдання сьогодення.

Разом з іншими природничими, суспільними, технічними науками намагається вирішити цю складну проблему і географія. На наш погляд основна мета екологізації географічної науки полягає в тому, що необхідно навчити школяра поводитися у природному середовищі. Для цього треба з'ясувати основні напрямки стратегії поведінки людини у довкіллі, які б дозволили їй гармонійно співіснувати з природою. Як визначають вчителі географії, саме курс географії повинен:

- ✓ закладати основи наукових знань про складні зв'язки і взаємодію між природою, суспільством і господарством, про принципи раціонального користування і охорони природи;

- ✓ формувати почуття відповідальності за свої вчинки перед сучасниками та майбутніми поколіннями людей. Від того, що ми робимо і чого не робимо сьогодні, залежить, чи буде в наступного покоління майбутнє. Основою нашої поведінки повинно стати правило жити відповідно до законів природи;

- ✓ інформувати школярів про екологічну ситуацію в регіоні, державі, світі;

- ✓ ознайомлювати з можливими шляхами вирішення різних екологічних проблем [25].

Саме уроки географії, в комплексі з іншими природничими науками, повинні виховувати в учнів екологічну свідомість та культуру, головними

аспектами яких є наукова основа, екологічний світогляд, екологічна відповідальність та ініціатива.

Зміст шкільної географії містить багато екологічних фактів, уявлень і понять. Такі загально-географічні поняття фізичної географії, як: “кругообіг речовин і енергії”, “географічна оболонка”, “природний комплекс”, “біосфера”, “ландшафт” та інші є опорними для природоохоронних знань. Значна кількість понять фізико-географічних курсів, а саме: “природне середовище”, “охорона та відтворення природи”, “заповідники”, “природоохоронні території та об’єкти”, “охорона вод”, “охорона надр Землі”, “охорона ґрунтів”, “охорона атмосфери”, “охорона рослинного і тваринного світу” безпосередньо відносяться до теорії і практики екології. Надзвичайно важливо на уроках географії формувати уявлення про цілісність природи, про необхідність комплексного підходу до використання її ресурсів, про взаємовпливи компонентів природно-територіального комплексу.

У курсах економічної і соціальної географії (9 та 10 класи) містяться такі опорні природоохоронні поняття, як “природні ресурси”, “природні умови”, “відновні ресурси”, “невідновні ресурси”, “вичерпні ресурси”, “якість життєвого середовища”, “раціональні способи природокористування” та ін. При вивченні природних умов і ресурсів різних регіонів доцільно дати учням поняття ролі їх економічної оцінки у раціональному природокористуванні, що впливає на розміщення виробництва і сталий розвиток. Вивчення соціально-економічної географії дозволяє глибше зрозуміти процеси взаємодії територіальних соціально-економічних систем і доквілля, оптимально поєднувати їх інтереси.

Однією з головних особливостей екологічної освіти у курсі економічної і соціальної географії світу є узагальнення вже засвоєних знань про взаємодію природи і суспільства на рівні глобальних екологічних проблем, що охоплюють інтереси країн і народів світу і вимагають спільних дій для їх вирішення.

Вивчаючи глобальні екологічні проблеми (забруднення Світового океану, випадання кислотних дощів, обезліснення територій, радіаційне забруднення територій тощо), вчителі географії повинні не меншу увагу приділяти

конкретним екологічним проблемам рідного краю, а саме: очищенню поверхневих і підземних вод, ґрунтів, атмосферного повітря, екологічній реабілітації гірничо видобувних і хімічних районів Львівської області, очищенню стоків та викидів в атмосферу, дотриманню водоохоронного режиму у прибережних захисних смугах, охороні та раціональному використанню земель, розвитку природо-заповідного фонду [23].

Можливості екологізації знань на уроках географії наявні при вивченні всіх без винятку тем. Так при вивченні географії в 7 класі, зокрема при розгляді теми “Географічна оболонка та її складові” необхідно особливу увагу звернути на основні закономірності її функціонування: – цілісність – всі компоненти географічної оболонки становлять єдине ціле, взаємодіють між собою, а речовина і енергія перебувають у постійному кругообізі.

Три складові географічної оболонки – гідросфера, атмосфера і літосфера – тісно зв’язані одна з одною, разом творять єдину функціональну систему. В навчальному процесі важливо підкреслити, що кожна з цих оболонок має свої специфічні властивості, які визначають набір форм живих організмів, що проживають у даній частині географічної оболонки, і їх основні морфологічні особливості.

Таким чином, повітряна, водна і ґрунтова оболонки земної кулі представляють собою не тільки простір, що наповнений життям, але й виступають як основні типи середовища проживання живих організмів, активно формують їх склад і біологічні властивості. Вивчаючи на окремих уроках кожен із сфер географічної оболонки, вчитель повинен підкреслити її екологічну роль.

Наприклад, при вивченні атмосфери необхідно звернути увагу на такі аспекти: глобальне потепління на планеті та його екологічні наслідки; проблему озонових дір та роль господарської діяльності людства у її вирішенні; кислотні дощі та їх вплив на природні комплекси у світі та в нашому регіоні; вплив автотранспорту на стан атмосфери і наслідки цього впливу для життєдіяльності живих організмів. Необхідний суворий контроль за тим, щоб концентрація

шкідливих речовин у повітрі не перевищувала гранично допустимих норм, тобто тих показників, при яких ці речовини стають токсичними. Протягом життя людина пропускає через легені в середньому до 600 тис. метрів кубічних повітря. І навіть невеликі концентрації шкідливих речовин в повітрі підточують здоров'я людей. Забруднення атмосфери – явище глобального масштабу. Атмосфера не знає кордонів і тому, щоб захистити її від забруднення, треба мобілізувати зусилля людей усього світу.

При вивченні літосфери треба звернути увагу на таке питання: літосфера є середовищем усіх мінеральних ресурсів, одним з основних об'єктів антропогенної діяльності; значні зміни у ній сприяють розвиткові глобальної екологічної кризи. У верхній частині континентальної земної кори розташовані ґрунти, значення яких для людини важко переоцінити. Ґрунти виникли разом з живою речовиною і розвивалися під впливом діяльності рослин, тварин і мікроорганізмів, поки не стали цінним для людини, родючим субстратом. Ґрунт – основне джерело харчових продуктів для людства, головне багатство, від якого залежить наше життя. Внаслідок використання ґрунтів людиною відбуваються і негативні процеси: ерозія ґрунту, забруднення хімічними речовинами, засолення, заболочення, а також пряме знищення і захоплення ґрунтів під споруди, водосховища тощо. З геологічною будовою і тектонічними структурами літосфери пов'язані різні корисні копалини: горючі, металічні, будівельні, а також такі, що є сировиною для хімічної і харчової промисловості. У межах літосфери періодично відбувалися і відбуваються сучасні фізико-географічні процеси (зсуви, селі, обвали, ерозії), які мають величезне значення для формування екологічних ситуацій у певному регіоні планети.

Особливу увагу треба звернути на гідросферу, як водну оболонку нашої планети, яка включає сукупність вод океанів, морів, води континентів, льодовикових покривів. Для величезної кількості живих організмів, особливо на ранніх етапах розвитку біосфери, вода була середовищем їх зародження. Вода у біосфері перебуває у безперервному русі, бере участь у геологічному та біологічному кругообігах речовин, вона є основою існування життя. Без води

неможливе існування життя на Землі. Виключно велика роль води в формуванні географічної оболонки Землі. Вода – важливий компонент багатьох ландшафтів, вона – не тільки елемент природного середовища, але й активний геологічний і географічний чинник. Вода є носієм механічної і теплової енергії, транспортує речовини, здійснює роботу. Завдяки своїй рухливості, відіграє важливу роль в обміні речовин і енергії між геосферами і різними географічними районами. Без води не може існувати людська цивілізація, бо вода використовується людством не тільки для пиття, а й для забезпечення санітарно-гігієнічних та господарсько-побутових потреб.

Біосфера – не просто одна із оболонок Землі, заповнена живими організмами, це – організована їх життєдіяльністю земна оболонка. У зв'язку з цим для біосфери характерний безперервний процес кругообігу речовин і потоків енергії за участю живих організмів. Важливим енергетичним джерелом біосфери є енергія Сонця. Відомо, що кругообіг енергії завжди поєднаний з кругообігом речовин. Кругообіг речовин на Землі складається з кругообігу окремих хімічних елементів. Всі процеси, які відбуваються у біосфері (утворення газів, окисні і відновні, концентрація хімічних елементів тощо) не можуть виконуватися організмами одного виду, а лише їх комплексом. Звідси випливає надзвичайно важливе положення, розроблене В. І. Вернадським, що біосфера Землі сформувалася з самого початку як складна система, з великою кількістю видів організмів, кожен з яких виконує свою роль у загальній системі. Розглядаючи структуру природного середовища, необхідно підкреслити, що природа не випадкове скупчення предметів і явищ, а цілісна система, яка розвивається за певними і лише їй властивими законами. У природі нема нічого постійного, в ній все рухається, розвивається і змінюється.

Особливі можливості для екологізації навчального процесу розкриваються при вивченні “Фізичної географії України” (8 клас), “Економічної географії України” (9 клас), “Економічної і соціальної географії світу” (10 клас) у таких розділах, як “Загальна характеристика природних умов і природних ресурсів України”, “Природні комплекси і фізико-географічне районування”,

“Використання природних умов і природних ресурсів та їх охорона”, “Геоєкологічна ситуація в Україні”, “Взаємодія суспільства і природи”, “Глобальні проблеми людства”. Вчитель підкреслює, що в процесі впливу людського суспільства на природу збільшуються масштаби оволодіння компонентами і силами природи, відбувається зміна пріоритетів у використанні природних ресурсів та їхнього впливу на економіку держав, світового господарства. Актуальними тут будуть слова Генерального секретаря ООН Кофі Аннана, сказав, що з позиції ООН питання охорони навколишнього середовища сьогодні мають бути в центрі процесів прийняття політичних рішень, мусять інтегруватися в основні положення економічної та соціальної політики. У процесі взаємодії людського суспільства та природи життєвоважливою стає якість використовуваних компонентів природи – чисте повітря, чиста вода, екологічно чисті продукти харчування. Ці природні цінності, що перебувають під загрозою і без яких неможливе виживання людства, шкільна географія вчить дітей сприймати через призму особистого комфорту – вищої мети і цінності для більшості людей.

Міждисциплінарний характер географії сприяє тому, що саме її наукові методи часто стають основою еколого-географічних досліджень, зокрема польових. Варто зазначити, що матеріал шкільних підручників з географії в основному зосереджує увагу на вивченні екологічно осмисленого ставлення до природи в процесі праці. Однак людина вступає у взаємодію з природою і під час відпочинку. Безумовно, що вчитель географії як на уроках, так і в позаурочний час має знайомити учнів з екологічними правилами культури поведінки в природі (походи, екскурсії, конкурси, вікторини, аукціони, моніторинги, усні журнали, заочні подорожі, тематичні вечори тощо).

На нашу, думку важливими під час вивчення географії у сучасній школі є огляд таких особливо проблемних для нашого краю екологічних тем.

Так, під час вивчення теми "Моря, поверхневі й підземні води, водні ресурси" в курсі "Географія України" у 8 класі необхідно звернути увагу учнів на обмеженість водних ресурсів нашої країни. Для підкреслення важливого

значення води в житті людини можна використати відомі слова Антуана де Сент-Екзюпері: "Вода, ти не маєш ні смаку, ні запаху, тебе неможливо описати, тобою насолоджуються, не знаючи, що ти таке. Не можна сказати, що ти необхідна для життя, ти – саме життя".

Оскільки водні ресурси країни обмежені і дуже нерівномірно розміщені по території, у багатьох містах воду подають лише на декілька годин на добу. Крім того, наявні ресурси прісної води в Україні дуже забруднені. Великої шкоди Дніпру, з якого п'ють воду майже 35 % жителів України, завдала аварія на Чорнобильській АЕС. І все-таки водні ресурси нашої країни використовуються вкрай нераціонально, в тому числі і в побуті.

Завдання вчителя довести до свідомості вчителів, що запаси водних ресурсів – величезне національне багатство. Всі повинні прагнути до збереження його в чистоті для нинішніх і майбутніх поколінь. Тому у вирішенні цього важливого і почесного завдання немає дрібниць і немає людей, від яких нічого не залежить.

Крім води, для розвитку Української держави, для самого існування української нації велике значення має земля-годувальниця. Українська нація є найдавнішою землеробською нацією світу. Тому українці упродовж тисячоліть виробили цілий екологічний кодекс життя на власній землі, її обробітку і збереження. Великою мірою його було спотворено насильницькою колективізацією, голодоморами і колгоспним ладом. Люди втратили органічний зв'язок із землею, стали на ній батраками.

Географія (та хіба ще біологія), має у самій сутності науки і методики її викладання ті підйоми, які дозволяють започаткувати відродження синівського ставлення українців до землі, любов і шану до неї, поклоніння і глибоку повагу. Загалом при вивченні ґрунтово-рослинного покриву дуже багато матеріалу для ефективного екологічного виховання.

В Україні скорочуються площі орних земель і сільськогосподарських угідь в цілому. В людей відсутнє розуміння того, що найбільшим багатством нації, основою її добробуту і поступу є земля. Ось це розуміння і необхідно

виховувати, навіювати, утверджувати. Звернення до національних почуттів учнів, емоційність викладання, наголошення на історичній землеробській місії українців на Дону, Кубані, у Поволжі, на Уралі, в Казахстані, Киргизстані, Сибіру, на Далекому Сході, в Канаді, США, Бразилії, Аргентині дасть для душі й розуму учнів більше, ніж традиційний нудний перелік площ і відсотків ґрунтів, які потерпають від вітрової та водної ерозії.

Завдання учителя — пояснити учням можливі напрями розвитку ситуації. Або ми будемо вважати, що головним багатством нашої Батьківщини є її родючі ґрунти, або ж перерисемо її величезними кар'єрами і шахтами, перетворивши всю територію на "місячний ландшафт". Необхідно продемонструвати учням фотографії кар'єрів з видобутку залізної і марганцевої руди в Полтавській, Дніпропетровській, Запорізькій областях і пояснити їх згубний вплив на довкілля. Варто наголосити на ресурсомісткості структури господарства країни, яка сформувалася за часів входження України до складу СРСР і була зумовлена колоніальним пограбуванням нашої Батьківщини. Велике виховне значення має порівняння структури господарства України та недавніх колоніальних держав, передусім африканських [20].

Методисти правильно вважають, що найсприятливішими для екологічного виховання є теми, в яких вивчають природні зони. Під час вивчення цих тем у вчителя з'являється можливість найкраще розкрити взаємозв'язок і взаємозалежність компонентів природи. Учні повинні зрозуміти, що змінюючи, руйнуючи, отруюючи лише один з них, людина змінює, руйнує, отруює всю природу, руйнує середовище власного існування. Взагалі виховання і навчання розуміння цього будь-яким громадянином нашої держави, є, напевно, одним з найголовніших завдань географії як шкільної дисципліни. Разом з тим, вчитель має навести також приклади раціонального втручання людини в природні комплекси. Так, гарні наслідки дало створення в нашій державі полезахисних лісосмуг. Справа в тому, що виховувати дітей лише на негативних прикладах буття не можна. Обов'язково необхідно шукати хоча б поодинокі позитивні приклади.

У ході вивчення лісів різних природних зон учитель повинен звертати увагу учнів на красу дерев, красу лісу в усі пори року. Ліс заспокоює, дає чисте повітря, служить "легенями" великих міст. Він є притулком для звірів, птахів, плазунів, грибів. Ліси зберігають вологу, пом'якшують клімат, запобігають ерозії ґрунтів, очищають повітря від пилу і шкідливих викидів промислових підприємств тощо. Ліс дає сировину для різних галузей господарства. Вивчаючи ліси в молодших класах, варто постійно впливати на емоційну сферу дитини, цитуючи чудові поетичні рядки Лесі Українки, Тараса Шевченка, інших українських поетів, присвячених лісові. Ліси України завжди давали притулок борцям за незалежність нашої Батьківщини.

Екологічне виховання в школі повинен здійснювати весь педколектив, але очолювати цю роботу мають учителі географії та біології, їхня робота не може обмежуватися лише уроками. Без конкретних справ, спрямованих на збереження, захист і відновлення природного довкілля, важко виховати активних громадян.

Виходячи з викладеного, пропонуємо коротку характеристику основних методів формування екологічної культури учнів, у процесі вивчення географії:

1. розповідь на екологічну тему як образний сюжетний виклад подій і фактів та пояснення як розкриття об'єктів і суттєвих зв'язків між ними;
2. евристична бесіда (з елементами диспуту) на екологічну тему як спосіб взаємодії вчителя і учнів, який передбачає постановку і вирішення проблемних запитань з метою набуття нових екологічних знань і вмінь та формування переконань;
3. екологічні семінари дослідницького напрямку;
4. ігри екологічного змісту:
 - а) настільні ігри – екологічні кросворди, ребуси, чайнворди;
 - б) ігри – змагання – “Естафета ерудитів”, “Аукціон”, “Поясни явище”;
 - в) рольові ігри – “Фестиваль мальованих фільмів про природу”, “Телеміст”, “Візит чужопланетян”;
5. Експресивні методи.

6. Колективні творчі справи екологічної спрямованості та багато інших. Ми особливу увагу пропонуємо аналізу віршів, кросвордів, вікторин, що мають екологічну тематику. Мною розроблено і підготовлено декілька віршів, кросвордів тощо для можливого використання їх під час уроків географії (додаток В).

Як приклад елементарного географічного прогнозування на уроці можна привести роботу з схематичними моделями, які присутні у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Приклад елементарного географічного прогнозування (за С.В. Васильєвим)

Компонент ПТК	Взаємозв'язок	Взаємовплив
	Компонентів ПКТ з врахуванням дій людини	
Повітря	Забруднена вода порушує водо- та газообмін; менше кисню поступає у повітря через забруднені водоймища	Деградація рослинності призводить до зменшення кількості кисню у повітрі
Вода	Забрудненню води сприяють речовини, що потрапили у водоймища з повітря	Знищення рослинності по берегах річок та на водорозділах призводить до обміління водоймищ
Рослинність	Забруднене повітря викликає хвороби і загибель рослин	Забруднення води нищить рослинність, зміна рівню підземних вод негативно впливає на рослинність

У лівій графі моделі вписані в стовпчик компоненти природного комплексу. У інших графах будуть вказані взаємозв'язки і взаємовплив компонентів природного комплексу. Кількість компонентів вчитель може зменшити залежно від висунутих задач і змісту роботи на уроці. Суть роботи полягає в показі різноманіття взаємодії компонентів в природному комплексі. Використовуючи різні джерела інформації, що вчать заповнюють порожні клітки таблиці прикладами впливу одного компоненту на всі інші.

Однією з форм організації учбового процесу є екскурсія. Тому не дивно, що багато вчителів (Л.М. Хафізова, Н.С. Жестова і інші) прагнуть під час

екскурсії дати дітям екологічні знання і прищепити норми екологічної поведінки. Наприклад, Л.М. Хафізова вважає, що «формування у учнів відповідального відношення до природи – складний і тривалий процес. Його результатом повинне бути не тільки оволодіння певними знаннями і вміннями, а розвиток емоційної чуйності, уміння і бажання активно захищати, покращувати, ушляхетнювати природне середовище [40]». Я повністю згодна з висловом Хафізової, бо дитина, відчувши природу, починає відноситися до неї дбайливіше, авжеж споглядання природи неодмінно повинно підкріплюватися теоритичним матеріалом про стан природи, про необхідність її захисту. Я впевнена, що діти неодмінно відчують палкий та щирий заклик вчителя та відгукнуться. Н.С. Жестова говорить про те, що вчитель повинен ретельно готуватися до екскурсії і приводить докладний план підготовки:

1. Намітити тему. Бажано, щоб назва теми звучала емоційно або проблемно, що дозволяє відразу зацікавити учнів.
2. Визначити мету, задачі і скласти попередній план екскурсії.
3. Вибрати місце проведення екскурсії, наперед побувати там, розробити маршрут. Передбачити місця для рухомих ігор, інформації, спостережень, збору природного матеріалу, суспільно корисній діяльності учнів.
4. Уточнити зміст виховного і пізнавального матеріалу, підібрати ігровий матеріал, вірші, загадки, вікторини.
5. Продумати методику проведення екскурсійного заняття.
6. Спланувати організаційні форми діяльності учнів (коли і де проводити масові і групові спостереження), виконання суспільне корисних справ, розподілити обов'язки між підгрупами або що окремими вчаться.
7. Продумати до яких узагальнень, висновкам треба підвести учнів, як оцінити їх вихованість і дисциплінованість [10]. На мій погляд, цей план є дуже важливим, бо він не дозволить екскурсії перетворитися на приємну розважальну прогулянку та дасть можливість виконати усі завдання, і тим саме підведе учня до висновків. Бо відомо, що коли дитина сама формує висновок, це набагато краще, ніж висновок, нав'язаний вихователем.

Також вважаємо, що особливими формами екологічного виховання повинні залишитися екологічні вечори, учнівські конференції, подорожі на мальовничий Чорногірський масив Українських Карпат, конкурси, а також особливу увагу повинен заслуговувати так званий показ «Екомоди», на який учні із сміття та зайвих речей, щоб не викидати їх в природу, шиють одяг для себе, ляльок, знаходять інші цікаві форми такого застосування.

3.2 Особливості національно-патріотичного виховання учнів засобами проблемного навчання

Становлення української державності, побудова громадського суспільства, інтеграція України в мирове та європейське співтовариство передбачають орієнтацію на людину, його духовну культуру та визначають основні напрямки освітньої роботи з молодістю та модернізації навчально-воспитательного процесу.

Ідеалом виховання виступає різностороннє та гармонічно розвинений національний сознательний, високообразований, життєво компетентний громадянин, здатний до саморозвитку та самовдосконалення.

Головною домінантною національно-патріотичного виховання молоді є формування в особистості ціннісних відносин до дійсності і самого себе, активною за формою і моральною, за змістом, життєвою позицією.

В основі системи національно-патріотичного виховання положена ідея розвитку української державності як консолідируючий чини немає; розвитку общества и нации в целом. Форми і методи виховання базуються на українських народних традиціях, найкращих досягненнях національної та світової педагогіки та психології.

Сьогодні сформовано соціальний заказ на ефективні та відновлювальні системи та технології. Растет внимание к воспитанию средствами музеев, театральной педагогике, детского и юношеского спорта. Створюються реальні умови для прояву творчих способностей молодих людей. Сучасна молодь добре

осведомлена щодо процесів у різних сферах науки, техніки, соціального життя, динамічно оволодіває сучасними комунікаційними технологіями.

Все це створює благоприятні умови для розвитку національно-патріотичного виховання як пріоритетної сфери соціального життя країни, підвищення його статусу та розвитку потенціалу, дотримання якісних нових результатів у духовно-нравственному, патріотичному, трудовому, художньо-естетичному, екологічному вихованні підростаючих.

Сучасний етап розвитку України особливо вимагає від органів державної влади та громадських направлень інститутів здійснення системних заходів, національно-патріотичного виховання молоді, зокрема враховуючи необхідність підготовки потенційних кандидатів для прийняття на державну, військову службу.

Національно-патріотичне виховання є створенням загального виховального процесу підростаючого покоління, головною метою якого є отримання молодими громадянами 14-35 років соціального досвіду, готовності до виконання громадянських та конституційних обов'язків, спадкування духовного становища українського народу, дотримання високої культури взаємовідносин, формування особистих осіб громадянина Українського государства, фізического совершенства, моральной, художественно-эстетической, інтелектуальної, правової, трудової, екологічної культури.

Проведення системного національно-патріотичного виховання є однією з головних складових національної безпеки України.

Національно-патріотичне виховання формується на прикладах історії становлення української державності та формування її території, вивчення природи, населення та економіки України у 8-9 класах.

Національно-патріотичне виховання включає в себе соціальні, цільові, функціональні, організаційні та аспекти, охоплює своїм впливом на всі покоління, пронизує всі сторони життя: соціально-економічну, політичну, духовну, правову, педагогічну, опирається на освіту, культуру, науку, історію, государство, право.

Це передбачає визначення та реалізацію первоочередних і перспективних заходів, спрямованих на формування суспільно-активної життєвої позиції молодих громадян, психологічної готовності до добровільного заходу на державну, війну службу та освітнє виконання службових обов'язків.

Технологія проблемного навчання передбачає створення цілісної системи національно-патріотичного виховання молоді шляхом реалізації таких виховних завдань:

- забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості в Україні відповідно до її інтересів і можливостей;
- виховання правової культури, поваги до Конституції України;
- сприяння формування соціального досвіду, внаслідування духовних і культурних цінностей українського народу;
- формування мовної культури, оволодіння та використання української мови як духовного коду нації;
- формування духовних цінностей українського патріотизму: почуття патріотизму, національної свідомості, любові до українського народу, його історії, сім'ї, гордості за минуле та сучасне на прикладах героїчної історії українського народу та кращих образів культурного спадку;
- утвердження в громадян об'єктивної оцінки ролі українського війська в українській історії;
- формування психологічної та фізичної готовності до виконання громадянського та конституційного обов'язків;
- створення картини розуміння України, її територіальних відмін та особливостей географічного розвитку.

3.3 Розвиток фахових компетентностей в учнів

Перехід до європейських стандартів шкільної освіти, її реструктуризація та інновація вимагає нових методик проведення навчально-виховного процесу в загальноосвітніх закладах нашої держави. Такими новими формами стали інтерактивні технології та методики, які останнім часом все більше і більше

використовуються педагогами-новаторами. Проте, досить важливим питанням перед суспільством, школою та вчителем зокрема, залишається проблема формування компетентної особистості школяра. Учень сьогодення повинен бути всебічно розвинутою особистістю, яка проникає у глибоку сутність сучасного інформаційного суспільства; йому притаманна висока гуманність, комунікабельність, психологічна стійкість тощо. Він повинен мати не тільки певний набір наукових знань, але й володіти певним суспільно-науковим світоглядом та культурою. Йому притаманна демократичність, впевненість у собі, незалежність... Тому сучасний педагог, на нашу думку, повинен володіти всіма цими якостями, і щодня невтомно передавати їх молодому підростаючому поколінню.

Ідеологія та основні концепції визначення умов формування компетентності школярів висвітлена у багаточисельних працях вчених-педагогів та психологів, зокрема: Е.Н. Шиянова, М.Г. Іванчук, О.І. Міщенко, Є.С. Громова, І.П. Підласого, О.І. Щербакова, Т.Д. Мишковської та багатьох інших. Проте, ще досить мало вивченим залишається питання про розвиток географічної компетенції школярів за умов інтерактивного навчання на уроках географії, а також виявленню основних шляхів підвищення якості викладання географічних знань, що сприяють кращому розвитку компетентної особистості школяра [26]. Виходячи із мети, автором були поставлені наступні завдання:

- визначити сутність „географічна компетентність учня”;
- простежити зміну компетентності школяра за умов використання інтерактивних технологій в навчально-виховному процесі під час вивчення географії в сучасній школі;
- проаналізувати позитивні та негативні наслідки інтерактивного навчання;
- виявити основні напрями підвищення географічної компетентності учнів середнього та старшого шкільного віку;
- розробити короткі рекомендації подальшого використання інтерактивних методик.

В сучасному розумінні під словом „компетентний” розуміють два основних аспекти:

- 1) той, хто має достатні знання в якій-небудь галузі, який з чим-небудь добре обізнаний, тямущий; який ґрунтується на знанні, кваліфікації;
- 2) який має певні повноваження, повноправний, повновладний [28].

У вітчизняній науковій літературі до поняття компетентності в основному включають певну сукупність знань, рівень умінь і певний досвід їх використання. В англійських словниках на перший план виходить категорія „здатність до дії” як вміння використовувати знання в практичній діяльності, як певні стратегії для реалізації творчого потенціалу особистості.

У понятті „компетентність” інтегрують такі поняття, як: когнітивний, мотиваційний, етичний, соціальний і поведінковий. Бути компетентним – значить уміти мобілізувати у даній ситуації набуті знання і досвід.

Компетентність не може бути ізольована від конкретних умов її реалізації; вона органічно пов’язує одночасну мобілізацію знань, умінь і способів поведінки, спрямованих на умови конкретної діяльності.

На нашу думку, під терміном „географічна компетентність учня” необхідно розуміти високу його обізнаність у географії, вміння самостійно вирішувати поставлені життям географічні проблеми і практично використовувати набуті знання; знаходити правильні рішення, бути творчою особистістю із притаманними способами поведінки, спрямованої на подальшу географізацію суспільства.

Географічна компетентність учня в основному формується під час вивчення географії, а також впливу оточуючого інформаційного середовища.

Під час інтерактивного навчання в учнів виховується вміння самостійно здобувати знання, робити аналіз та висновки, приймати рішення тощо. Це заставляє учня замислитися над тим, чи потрібні йому в подальшому житті географічні знання. Тому, ми вважаємо, що основним завданням вчителя стає необхідність довести учню практичність знань, що отримає під час вивчення

курсів шкільної географії. Педагог повинен виступати в ролі режисера, який складає „сценарій” здобуття знань, спонукає та допомагає у їх засвоєнні.

Учень отримує роль „актора”, який правильно виконуючи вказівки свого „режисера” самостійно набуває знання, вміє ними оперувати і використовувати їх на практиці. Використання інтерактивних технологій та методик (робота в малих та великих групах, ажурна пилка, акваріум, мозковий штурм, „Прес”, незакінчене речення, „За і проти” тощо) заставляє учнів здебільшого опрацьовувати навчальний матеріал самостійно, аналізувати його та робити відповідні висновки; шукати шляхи практичного застосування; приймати їх за аксіому чи непогоджуватися з ними; робити критику тощо. Зрозуміло, що все це підвищує компетентність учнів, розвиває в них комунікативність, обізнаність, відповідальність, культуру мовлення тощо.

Використання інтерактивних технологій під час вивчення географії у середній та старшій школі призвело до того, що інтерес учнів до навчання зріс, підвищився загалом рівень знань учнів; школярі стали небайдужими до вивчення даного предмету; підвищилася результативність на олімпіадах.

Проте, такий педагогічний підхід може призвести також до негативних наслідків, що понизять рівень компетентності, зокрема:

- учні, які не зацікавлені в навчанні, можуть просто „відсиджувати” уроки не набуваючи нових знань, умінь та навичок;
- під час інтерактивного уроку учні та вчитель можуть не звернути на основний матеріал, випустити із уваги термінологію та практичну ціль тощо;
- деякі учні, після опрацювання матеріалу, самостійно не зрозуміють його і не зможуть практично використати його.

Для подолання даних недоліків вчитель повинен добре володіти усім класом і одночасно працювати з кожним учнем окремо; не випускати їх з під свого контролю; перевіряти на всіх етапах засвоєння нових знань їх

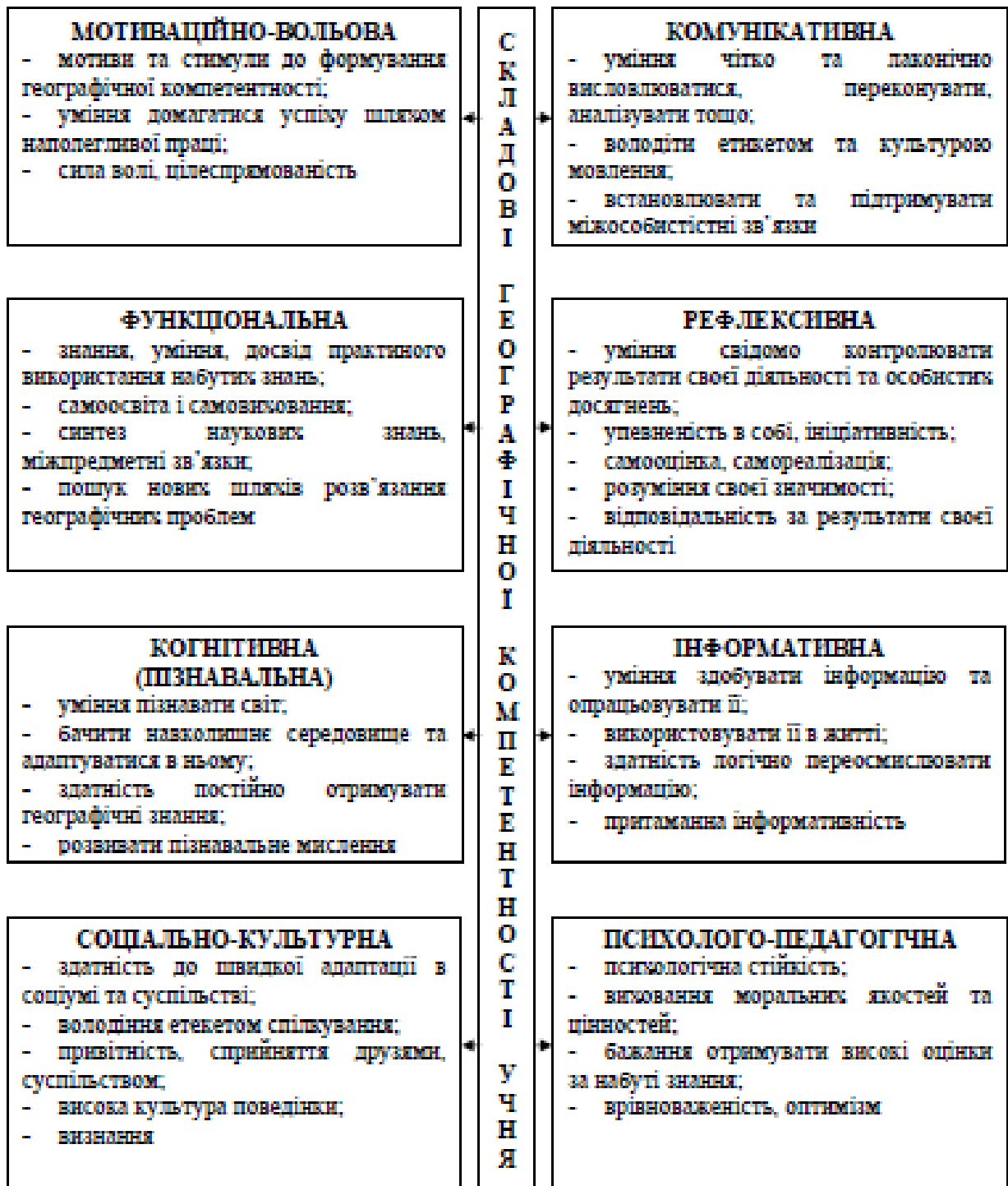

Рис. 3.2. Складові географічної компетентності учня

результативність; бути другом і радником, якому кожен учень зможе висловити свою думку; не засуджувати за неправильність відповіді пам'ятаючи, що в кожній відповіді та думці є доля правди; використовувати цікаві факти та матеріали тощо. На нашу думку, підвищенню компетентності учнів та

результативності навчально-виховного процесу посприяє органічне поєднання інтерактивних технологій на різних етапах уроку, а також проведення уроків та виховних заходів у нестандартних формах. Освітній процес має бути різнобарвний, цікавий, комунікативно-інформативний; передбачати постійну інформаційну та методичну новизну.

Учні самі повинні хотіти отримати якомога більше знань з предмету. Використання сучасних підходів у навчально-виховному процесі школи дозволяє розвивати усі основні складові географічно компетентної особистості – мотиваційно-вольову, комунікативну, інформативну, функціональну, рефлексивну, когнітивну та соціально-культурну (рис. 3.2).

РОЗДІЛ 4

РОЗРОБКА ПЛАН-КОНСПЕКТІВ УРОКІВ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ

4.1 Урок на тему «Географічне положення, рельєф та корисні копалини північної америки»

Мета уроку:

дати учням поняття про особливості географічного положення, тектонічної та орографічної будови та корисні копалини території Північної Америки;

розвивати вміння учнів виявляти взаємозв'язки між природними процесами та явищами (між тектонічною будовою, рельєфом та корисними копалинами);

виховувати творчість учнів, любов до природи та екологічну самосвідомість.

Обладнання: карти „Фізична карта світу” та „Будова земної кори”, презентація „Рельєф Північної Америки”, ілюстрації, цікава література та ін.

Тип уроку: урок вивчення та засвоєння нових знань, умінь та навичок

Методи навчання: проектів, послідовного мікрофону, роботи в середніх групах, метод „Прес”, демонстрації та ілюстрації, практичної роботи та інші

Організація уроку

I. Організація класу до уроку2 хв.

1.1. Привітання

1.2. Перевірка присутності на уроці

1.3. Перевірка готовності учнів до уроку

II. Основна навчальна частина уроку38 хв.

2.1. Постановка проблеми уроку у загальному вигляді

2.2. Оголошення теми уроку

2.3. Вивчення нового матеріалу за допомогою різних інтерактивних методів

III. Закріплення набутих знань на уроці.....5 хв.

3.1. Висновок уроку

3.2. Оцінювання роботи та активності учнів під час уроку

3.3. Домашнє завдання

Очікування: учні після уроку повинні вміти аналізувати особливості географічного положення, тектонічної та орографічної будови території материка, вміти називати основні родовища корисних копалин, простежувати зв'язки між тектонічною будовою, рельєфом та корисними копалинами тощо.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку

1.1. Привітання

1.2. Перевірка присутності на уроці

1.3. Перевірка готовності учнів до уроку

II. Основна навчальна частина уроку

2.1. Постановка проблеми уроку у загальному вигляді. Актуалізація опорних знань

Вчитель наголошує учням, що вони завершили вивчати материк „Південна Америка”. Пропонує пригадати ті материки з якими вони вже ознайомилися, та типовий план їх характеристики. Підводить їх до вивчення нового материка, і пропонує назвати тему уроку.

2.2. Оголошення теми уроку

2.3 Вивчення нового матеріалу за допомогою різних інтерактивних методів

Після оголошення теми уроку вчитель пропонує учням пригадати знання, які будуть необхідні під час вивчення уроку методом послідовного мікрофону. Якщо учні не зможуть самостійно охопити найголовніші терміни, що будуть використовуватися під час уроку, вчитель проводить індивідуальний мікрофон, і пригадує необхідні географічні терміни і поняття.

Вчитель пропонує учням відправитися в подорож до материка Північна Америка. Вивіщує план подорожі.

Зупинка 1. Географічне положення. Вчитель робить наголос на тому, що для того щоб потрапити на материк необхідно було морякам добре знати де він розміщений, тобто його географічне положення.

Учні під керівництвом вчителя і використовуючи карти атласу та попередні знання називають найхарактерніші особливості географічного положення материка Північної Америки. Основні постулати записують в зошитах.

Зупинка 2. Історія дослідження. *Метод проєктів.* Двоє учнів, які отримали випереджаюче завдання, роблять доповідь про відкриття та дослідження материка Північна Америка. Основні дати записуються в конспектах.

Робота в групах.

Вчитель говорить, що усні вже на материку, де їм треба почерпнути ще досить багато нових знань тому пропонує їм поділитися на групи, що дозволить їм набагато швидше вивчити природні особливості Північної Америки. Пропонується робота в наступних тематичних групах: тектонічна будова, рівнинний рельєф, гірський рельєф, паливні корисні копалини, рудні та нерудні корисні копалини, взаємозв'язки між тектонікою, рельєфом та корисними копалинами Північної Америки.

Якщо не набирається учнів в 6 групу, то вчитель після проведення звіту груп, пропонує учням, використовуючи відповідні тематичні карти атласу, зробити висновки зв'язок тектонічної будови, рельєфу та корисних копалин, що проявляється на материку.

Звіт відбувається у вигляді продовження подорожі.

Зупинка 3. Тектонічна будова.

Зупинка 4. Рівнинний рельєф.

Зупинка 5. Гірський рельєф.

Зупинка 6. Паливні корисні копалини.

Зупинка 7. Рудні та нерудні корисні копалини.

Зупинка 8. Взаємозв'язки між тектонікою, рельєфом та корисними копалинами Північної Америки.

Після звіту всіх груп вчитель пропонує учням переглянути презентацію „Рельєф Північної Америки”.

III. Закріплення набутих знань на уроці

3.1. Висновок уроку.

Вчитель пропонує учням, за допомогою методу „Прес” підвести підсумки уроку. Ключові слова: „На сьогоднішньому уроці мені....., я думаю, що ...і тепер впевнено знаю, що ...”.

Після цього вчитель робить висновок уроку.

3.2. Оцінювання роботи та активності учнів під час уроку.

3.3. Оголошення домашнього завдання.

Вчитель дає учням опрацювати параграф та виконати практичну роботу №8.

4.2 Урок на тему «Клімат Євразії».

Мета уроку:

надати учням знання про кліматичні особливості території материка;
розвивати уяву про складні процеси кліматотворення на території материка;
виховувати творчість, самостійність та співпрацю гімназистів.

Тип уроку: комбінований

Методи навчання: робота в малих (парах), середніх та великих групах, аналізу, пояснення, бліц-турнір, метод «Прес», робота із контурними картами, метод «Мозаїка» та інші.

Обладнання: фізична карта світу, карта кліматичних поясів світу, кліматична карта Євразії, контурні карти, географічні атласи, підручники, додаткова література тощо.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку

1.1. Привітання

1.2. Перевірка присутності на уроці

1.3. Перевірка готовності учнів до уроку

1.4. Запрошення учнів у подорож

Я Вас усіх запрошую сюди,
де Дунай та Меконг столиці напувають,
де Хуанхе – ріка чудова протікає,
де Альпи до Гімалаїв збіглись,
де опадів найбільше на Землі.
Де є країни дивовижні,
і природа чарує всі народи,
що проживають тут!
Я Вас усіх запрошую сюди,
де Джомолумга височіє,
де Оймякон морозами лякає,
де Такла-Макан пустеля всіх нас амплітудою дивує,
де всі клімати Землі панують,
де ми із Вами живемо!
Я Вас у подорож чудову прошу,
і кличу Вас в країну знань географічних
про материк чудовий на Землі!!!

1.5. Оголошення девізу уроку:

ЄДНІСТЬ

ВСІХ

РОЗУМОВИХ

АЗИМУТІВ

ЗРОБИТЬ

ІДЕАЛ ТВОГО

“Я“

II. Перевірка домашнього завдання

Вчитель перевіряє знання за допомогою підібраних тестових завдань різних рівнів та типів.

Дайте відповіді на питання:

1. Яка площа материка Євразії?

- а) 54,6 млн. км.кв
- б) 54,7 млн. км.кв
- в) 54,5 млн. км.кв
- г) 54,8 млн. км.кв

2. В якому рядку зазначено правильно всі протоки, що відділяють Євразію від Африки?

- а) Сомалійська, Гібралтар, Суецька
- б) Баб-ель-Мандебська, Гібралтар, Суецький канал
- в) Гібралтар, Суецький канал, Берінгова
- г) Суецький канал, Дрейка, Гібралтар

3. Які гірські системи материка утворилися в кайнозойській ері?

- а) Карпати, Уральські, Альпи
- б) Гори Камчатки, Карпати, Піренеї
- в) Альпи, Гімалаї, Карпати
- г) Гори Шотландії, Карпати, Уральські

4. Які два півострови є уламками давнього материка Гондвана?

- а) Апенінський, Аравійський
- б) Аравійський, Індокитай
- в) Індостан, Аравійський
- г) Мала Азія, Індостан

5. Встановіть відповідність між висотами й назвами вершин та гірськими системами?

а) 8848 м, Еверест	1. Апеніни
б) 4807 м, Монблан	2. Карпати
в) 5642 м, Ельбрус	3. Гімалаї
г) 1272 м, влк. Везувій	4. Кавказ
	5. Альпи

6. Розташуйте послідовно затоки, що омивають Євразію від Грінвіцького меридіану до лінії зміни дат?

- а) Бенгальська
- б) Перська
- в) Сіамська
- г) Аденська

7. Розташуйте послідовно від більшого до меншого півострови Євразії?

- а) Індостан
- б) Камчатка
- в) Корея
- г) Аравійський

Оголошення правильних відповідей.

III. Вивчення нового матеріалу

3.1. Постановка проблеми у загальному вигляді.

Пригадай та дай відповіді на запитання:

1. Що таке клімат?
2. Які є кліматотвірні чинники?
3. Від чого залежить кількість сонячної радіації?
4. Чим зумовлюється циркуляція атмосфери?
5. Що входить до характеру підстилаючої поверхні?

3.2. Оголошення теми уроку.

Тема уроку: **Клімат Євразії**

3.3. Пояснення нового матеріалу.

Бліц-турнір:

- В яких кліматичних поясах лежить материк Євразія?
- Який пояс можна охарактеризувати так: виражено чітко одна пора року, друга практично не виражена. Більше опадів випадає у зимовий період. Коротко охарактеризуйте інші пояси.
- Що таке континентальність і чим вона виражається?
- Чи можливе таке явище в природі: 23 липня температура вдень становить + 43-47°C, а вночі опускається до +5 °С, а інколи і нижче нуля. Якщо можливо, то де і чому?

Робота у великих групах без об'єднання

Група I. Сонячна радіація (с. 227)

Група II. Циркуляція атмосфери (с. 228)

Група III. Підстилаюча поверхня (с. 229)

Робота у середніх групах. Вивчаємо кліматичні пояси та області Євразії.

Група 1. Екваторіальний пояс

Група 2. Субекваторіальний пояс

Група 3. Тропічний пояс

Група 4. Субтропічний пояс

Група 5. Помірний пояс

Група 6. Субарктичний пояс

Група 7. Арктичний пояс

Робота в парах «Кліматична мозаїка»

1. Заштрихуйте країну, де 365 днів випадають дощі та тумани – “Альбїон туманів”
2. Позначте цифрою 1 “Полос холоду північної півкулі”. Назвіть його.
3. Заштрихуйте найжаркішу пустелю найбільшого півострова. Спробуйте назвати її.
4. Заштрихуйте найконтинентальнішу пустелю світу! Назвіть її.

5. Покажіть цифрою 2 та спробуйте назвати найвологіше місце на Землі.
6. Заштрихуйте області найактивнішої дії мусонів!
7. Заштрихуйте гори, де утворюються фени, якщо це найвищі гори нашої держави.
8. Нанесіть на карту такі вітри – містраль, бора, суховій, пурга, буран, самум, полярні стокові вітри, північно-східний мусон (с. 7-8 атласу).

IV. Закріплення набутих знань на уроці.

Проводиться у вигляді відповіді на поставлене запитання та методу „Прес”.

Запитання: На одній і тій самій широті повинні були б утворитися однакові природні зони. Поясніть чому в Євразії на одних широтах (по 40° пн.ш) зустрічаються вологі тропічні ліси та чагарники, посушливі степи, пустелі та напівпустелі, перемінно-вологі ліси?

Підсумкове слово вчителя.

4.3 Урок на тему «Фізико-географічна характеристика Українських Карпат»

Тема уроку: Фізико-географічна характеристика Українських Карпат

Мета уроку:

надати учням знання про особливості фізико-географічних умов на території фізико-географічної країни Українських Карпат;

розвивати уяву про складні природні умови та багаті природні ресурси Українських Карпат;

виховувати любов до природи, та сприяти формуванню в учнів усвідомлення сучасної екологічної ситуації та необхідності охорони природи.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань

Методи навчання: послідовного мікрофону, бесіди, розповіді, ілюстрації, роботи у середніх групах (по 4 учні), фронтального опитування та інші.

Обладнання: фізична карта України, умовний мікрофон, малюнки, гірські породи та мінерали, підбір фотоматеріалів, проектор, фотослайди, схема подорожі, та інше.

Організація уроку

- I. Організація класу до уроку**.....2 хв.
- 1.1. Привітання
- 1.2. Перевірка присутності на уроці
- 1.3. Перевірка готовності учнів до уроку
- II. Актуалізація та мотивація опорних знань** (метод послідовного мікрофону та ілюстративного сприйняття).....5 хв.
- III. Вивчення нового матеріалу**
- 3.1. Постановка проблеми у загальному вигляді.....2 хв.
- 3.2. Оголошення теми уроку..... 1 хв.
- 3.3. Постановка завдання та робота у великих групах.....30 хв.
- IV. Закріплення набутих знань на уроці** (метод «незакінчене речення»).....5 хв.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку

- 1.4. Привітання
- 1.5. Перевірка присутності на уроці
- 1.6. Перевірка готовності учнів до уроку

II. Актуалізація знань (Метод послідовного мікрофону)

Вчитель задає запитання із загальних тем по фізичній географії України, щоб учні пригадали основні поняття, що будуть використовуватися під час уроку (*перед цим вчитель попереджає учнів про те, що запитання необхідно послідовно давати по темах після його вказівки*) тримаючи умовний мікрофон (м'ячик) у руках. Після цього мікрофон вчитель передає учневі, який буде давати відповідь на поставлене запитання. Відповівши, учень ставить запитання і передає мікрофон іншому учневі. Так формується послідовний ланцюг, що складається із двох ланок „Запитання” – „Відповідь”.

Даний метод є досить перспективним, так як він навчає учнів формувати чіткі лаконічні відповіді та швидко і правильно формулювати запитання, розвиває логічність мислення, уважність, комунікабельність.

Вчитель, за допомогою показу фотографій, зроблених учнями 10 класу, під час вивчення антропогенного впливу на природу в Українських Карпатах під час літньої практики, висвітлює практичність та значимість знань із даної теми.

III. Вивчення нового матеріалу

3.1. Постановка проблеми у загальному вигляді.

Учитель за допомогою відбірки фото слайдів, проектуючи їх на екран, робить спробу зацікавити учнів до вивчення нового матеріалу. Робить наголос на тому, що Українські Карпати є неповторним куточком України.

3.2. Оголошення теми уроку.

Вчитель оголошує тему уроку, висвітлює основні завдання, що повинен разом із учнями виконати.

3.3. Пояснення нового матеріалу.

Зачитуючи уривок віршу запрошує їх у чудову подорож по мальовничих хребтах Карпатських гір:

Я вас усіх запрошую сюди
В чарівний край
Де гори й полонини
де бук, берізка й кетяги калини
Утворюють гармонію краси...

Виходячи із того, що впродовж вивчення окремих компонентів природи України на уроках, і учні знайомі фактично уже із фізико-географічними умовами України, пояснення нового матеріалу ведеться за методом роботи у середніх групах. Вчитель ділить учнів на наступні групи:

- **1. Географічне положення**
- **2. Тектоніка та геологія**
- **3. Рельєф**
- **4. Клімат**
- **5. Внутрішні води**
- **6. Ґрунти**

- 7. Рослинний та тваринний світ

та видає їм завдання дослідити їм компонент природи Українських Карпат за назвою своєї групи.

Впродовж 15 хв. учні повинні виконати поставлене завдання. далі ведеться звіт роботи у групах у вигляді подорожі, де кожна із зупинок носить назву групи. Звіт відбувається у вигляді географічного турніру. Доповідь робить доповідач групи. Він відповідає на запитання кореспондента іншої групи, опонент іще іншої групи доповнює та аргументує доповідь цієї групи, а рецензент іще іншої групи дає розгорнуту оцінку роботи всіх учнів, що брали участь у звіті.

Схема звіту груп:

ДОПОВІД АЧ	КОРЕСПОНДЕ НТ	ОПОНЕ НТ	РЕЦЕНЗЕ НТ
Група 1	Група 3	Група 2	Група 6
Група 2	Група 1	Група 5	Група 4
Група 3	Група 2	Група 4	Група 5
Група 4	Група 5	Група 6	Група 1
Група 5	Група 6	Група 1	Група 3
Група 6	Група 4	Група 3	Група 2

Вчитель називає учасників звіту перед його початком.

Далі вчитель в ході відкритої бесіди із доповідачами та іншими учнями робить доповнення та узагальнення вивченого і зібраного матеріалу. Учні ведуть стислий конспект.

IV. Закріплення набутих знань на уроці.

Проводиться у вигляді методу «незакінчене речення» та підсумкового слова учителя.

Учням пропонується доповнити речення: «Під час даного уроку я зрозумів, що...»

Домашнє завдання: опрацювати § , с.

4.4 Урок на тему «Національний склад населення України»

Мета уроку:

надати учням знання про національні особливості населення України;

розвивати уяву про особливості формування національної структури населення України та окремих її регіонів (областей);

виховувати любов до рідного народу та повагу до інших народів.

Обладнання: дані перепису населення України за 2001 рік (роздатковий матеріал на кожному парту); карта адміністративно-територіального поділу України; контурні карти України (7 шт.); олівці кольорові; лінійки, зошити для практичних робіт, виготовлена порівняльна діаграма найбільш чисельних націй в Україні, умовний мікрофон та інші допоміжні ілюстративні матеріали.

Тип уроку: комбінований

Методи навчання: мікрофону, бесіди, розповіді, ілюстрації, роботи в групах із елементами „мозкового штурму”, метод „Незакінчене речення” та інші.

Організація уроку

I. Організація класу до уроку.....2 хв.

1.7. Привітання

1.8. Перевірка присутності на уроці

1.9. Перевірка готовності учнів до уроку

II. Перевірка домашнього завдання (метод послідовного мікрофону).....5хв.

III. Вивчення нового матеріалу

3.1. Постановка проблеми у загальному вигляді.....2 хв.

3.2. Оголошення теми уроку.....1 хв.

3.3. Пояснення нового матеріалу.....15 хв.

3.3.4. Робота у групах..... 15 хв.

IV. Закріплення набутих знань на уроці (метод „Незакінчене речення”).....5 хв.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку

1.10. Привітання

1.11. Перевірка присутності на уроці

1.12. Перевірка готовності учнів до уроку

II. Перевірка домашнього завдання (Метод послідовного мікрофону)

Вчитель задає перше запитання по темі: „Населення України” тримаючи умовний мікрофон (м'ячик) у руках. Після цього мікрофон вчитель передає учневі, який буде давати відповідь на поставлене запитання. Відповівши, учень ставить запитання і передає мікрофон іншому учневі. Так формується послідовний ланцюг, що складається із двох ланок „Запитання” – „Відповідь”. Вчитель оцінює відповіді та доповнення учнів, вручаючи їм ваучери різного номіналу (від 1 до 12).

Даний метод є досить перспективним, так як він навчає учнів формувати чіткі лаконічні відповіді та швидко і правильно формулювати запитання, розвиває логічність мислення, уважність, комунікабельність.

III. Вивчення нового матеріалу

3.1. Постановка проблеми у загальному вигляді.

Учитель акцентує увагу на проблемі рас, народів, націй, етносів, племен. Говорить про багатонаціональність нашої держави, та робить спробу зацікавити учнів до уроку.

3.2. Оголошення теми уроку.

3.3. Пояснення нового матеріалу.

Учні під час уроку користуються розданими матеріалами перепису населення 2001 року. Ведеться пояснення нового матеріалу за методом розповіді із елементами бесіди за нижче представленим розгорнутим, описовим

планом.(Даний план може дещо змінюватися у ході пояснення та бесіди із учнями)

Національний склад населення України є досить складним та багато структурним. На її території проживають представники більше ніж 100 національностей та народностей. Проте нам сьогодні необхідно навчитися розрізняти поняття нація, народ, етнос та плем'я.

У 2001р. українців в Україні було 37,4 млн (78,7% від усього населення), а решту населення становили росіяни (11,4 млн осіб, або 22,1%), євреї (486 тис., або 0,9%), білоруси (440 тис., або 0,69%), молдавани (324 тис., або 0,6%), поляки (219 тис., або 0,4%), болгари (233 тис., або 0,5%) та ін. Всього в Україні проживають представники більш як 100 національностей. Понад 7.5 млн українців мешкають у близькому і майже 4 млн -у далекому зарубіжжі. Українці майже рівномірно розміщені на території України. Проте в областях Поділля (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька), Полісся (Волинська, Житомирська, Київська, Рівненська, Чернігівська), Прикарпаття (Івано-Франківська, Львівська), Центральній частині (Кіровоградська, Черкаська), а також у Сумській і Полтавській областях вони становлять 80-90 % населення. Значно менше українців у національному складі населення східних та південних областей, де завжди був високим приплив мігрантів з інших регіонів колишнього СРСР. Сьогодні практично кожен третій українець змушений проживати і працювати за кордоном через складну економічну ситуацію в державі (рис. 5).

Серед національних меншин перше місце посідають росіяни. Вони в Україні почали оселюватися ще з XV ст. Найбільше їх в АР Крим (67,0%), Донецькій (43,7%), Луганській (44,8%), Харківській (33,2%), Одеській (27,4%) та Запорізькій (32,0%) областях.

Євреї з'явилися в Україні ще за часів Київської держави. Вони прибували сюди з кримських, грецьких колоній та хазарських областей. Сьогодні понад 20% євреїв проживає в м. Києві, значна кількість їх в Одеській, Дніпропетровській, Харківській, Донецькій, Вінницькій, Житомирській, Чернівецькій областях та АР Крим. Білоруси оселилися переважно на сході та півдні України. Більшість

молдаван проживає на території Одеської та Чернівецької областей, менше-в Кіровоградській, Дніпропетровській областях та АР Крим. Осіли вони в Україні ще в XVI - XVII ст., рятуючись від турецького гноблення.

Болгари проживають компактно на території Одеської та Запорізької областей, поляки — в областях давньої осілости (на Волині, Поділлі, в Галичині, зокрема у Житомирській, Хмельницькій, Львівській областях та м. Києві, у Вінницькій, Тернопільській і Донецькій областях).

Далі учитель говорить, що зобразивши чисельність пропорційними діаграмами, можна побачити, що національний склад населення України нагадує будову сонячної системи. Сонце – українці, Земля – росіяни .. Поступово кола певних розмірів прикріплюються до дошки..

3.3.4. Робота у групах

Учні формують 7 груп: українці, росіяни, білоруси, кримські татари, молдовани, болгары та поляки. Вони одержують завдання, зобразити способом картограми поширення в Україні нації, назву якої носить їхня група. *Роботи виконують на контурних картах.* Після їх виконання доповідають про поширення тієї чи іншої нації, роблять спробу пояснити особливості географії національної структури. Вчитель дані думки записує на дошці, після чого разом із учнями вибирає правильні твердження.

Після виконаної роботи знайомить учитель із завданнями практичної роботи, яку учні виконують самостійно вдома.

IV. Закріплення набутих знань на уроці.

Проводиться у вигляді методу „Незакінчене речення” та підсумкового слова учителя.

Учням вчитель пропонує закінчити висловлювання: „Після даного уроку я вважаю і можу сказати, що...”, „В Україні проживають... ”, „Найбільш чисельними національностями в Україні є ...” та інше.

Урок вчитель завершує уривком вірша Василя Симоненка:

Народе мій! Титане непоборний,

Що небо підпирає голубе!

Твій гордий подвиг не принизять жорна

Вони лиш возвеличують тебе!

Домашнє завдання: виконати практичну роботу №4, та прочитати тему “Національний склад населення України”

4.5 Урок на тему «Культура українського народу. Українська діаспора».

Мета уроку:

сформувати в учнів знання про особливості трансформації культурного середовища України;

розвивати уяву про особливості формування та географію української діаспори;

виховувати творче та критичне мислення учнів, а також до культурно-побутових та міграційних проблем сьогодення.

Тип уроку: комбінований (урок перевірки набутих та засвоєння нових знань).

Методи навчання: „перехресний бій”, бесіди, розповіді, ілюстрації, роботи в групах із елементами „мозкового штурму”, „Незакінчене речення”, „За і проти” та інші.

Обладнання: план проведення „перехресного бою”, схеми та таблиці, опорно-ілюстративні схеми (розроблені І.І. Костащук), підручник та інші допоміжні ілюстративні матеріали, в тому числі мультимедійне представлення.

Організація уроку

I. Організація класу до уроку.....2 хв.

1.13. Привітання

1.14. Перевірка присутності на уроці

1.15. Перевірка готовності учнів до уроку

II. Перевірка домашнього завдання та актуалізація знань.....10 хв.

III. Вивчення нового матеріалу

3.1. Оголошення теми уроку.....2 хв.

3.2. Пояснення нового матеріалу.....25 хв.

IV. Закріплення набутих знань на уроці.....6 хв.

ХІД УРОКУ

I. Організація класу до уроку

1.1. Привітання (в нестандартній формі)

1.2. Психологічна мотивація уроку (у вигляді смайликів)

1.3. Мотиваційна модель уроку (вишитий рушник)

II. Перевірка домашнього завдання та актуалізація знань

2.1. Перевірка домашнього завдання

Метод „Перехресний бій”. Вчитель задає перше запитання по темі: „Національний склад населення України”. Після цього вчитель відкриває номер, що написаний на спеціальному плакаті чи мультимедійному екрані. Відповідь на нього буде давати той учень, що має відповідний номер. Відповівши, учень ставить запитання, а вчитель відкриває наступний номер. Учень з цим номером відповідає на запитання свого однокласника і знову ставить нове запитання по даній темі. Так формується послідовний ланцюг, що складається із двох ланок „Запитання” – „Відповідь”. Вчитель оцінює відповіді та доповнення учнів.

Даний метод є досить перспективним, так як він навчає учнів формувати чіткі лаконічні відповіді та швидко і правильно формулювати запитання, розвиває логічність мислення, уважність, комунікабельність і в значно розвиває творчість особистості учня.

III. Вивчення нового матеріалу

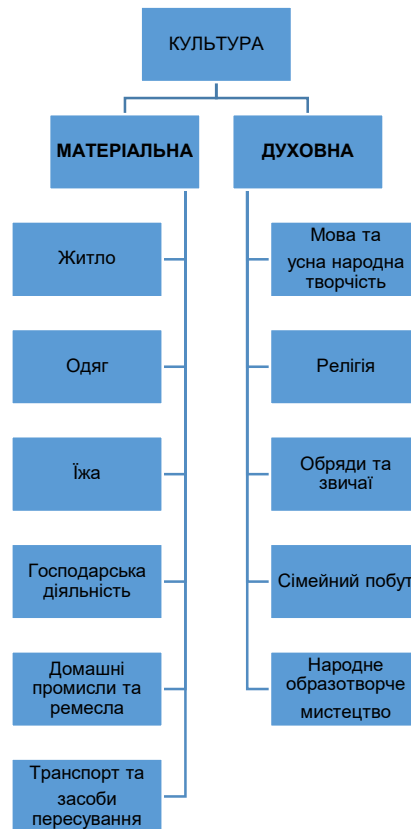
3.1. Оголошення теми уроку.

Вчитель оголошує тему та девіз уроку, та вивіщує їх на дошку в класі.

Після цього вчитель дає чітку навчальну мотивацію уроку.

3.2. Пояснення нового матеріалу.

Методом розповіді вчитель дає учням уяву про класифікацію культури, використовуючи ілюстративну схему:

*Після цього акцентується увага на визначення терміну **культура**.*

Далі вчитель ділить учнів на чотири групи. Учні у кожній із групи вибарають фотоматеріали, що характеризують відповідно задані їм параметри:

1 група - матеріальна культура в кінці ХІХ століття;

2 група - матеріальна культура в кінці ХХ на початку ХХІ століття;

3 група - духовна культура в кінці ХІХ століття;

4 група - духовна культура в кінці ХХ на початку ХХІ століття.

Фотографіями складають аплікацію на центральній частині дошки.

Далі вчитель пояснює релігійну сферу в Україні, користуючись діаграмою та картосхемою, ознайомлює із сакральним мистецтвом

Під час вивчення мовної ситуації в Україні вчитель зачитує вірша Сидора Воробкевича:

РІДНА МОВА

Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
А лиш камінь має.

Як ту мову нам забути,
Котрою учила
Нас всіх ненька говорити,
Ненька наша мила.

У тій мові нам співали,
Нам казки казали,
У тій мові нам минувшість
Нашу відкривали.

От тому плекайте, діти,
Рідну свою мову,
Вчіться складно говорити
Своїм рідним словом.

Учні працюють із підручником (с. 54) і дають відповіді на питання що висвітлюються поступово на мультимедійному екрані.

Вчитель завершує розгляд культури виконанням однієї із пісень, що виберуть учні!

Після цього вчитель розпочинає пояснення української діаспори. За допомогою методики «Мозковий штурм» учні дають визначення діаспора.

В Україні термін «діаспора» інколи трактується неоднозначно. В одних випадках під ним розуміють усіх без винятку українців, розсіяних по всьому світові; в інших — лише дисперсні (розпорошені) їх частини, що не становлять якоїсь спільноти; нарешті, діаспорою вважають усіх українців поза Україною, за

винятком тих, котрі проживають у сусідніх державах на споконвічній етнічній території. Неоднозначне тлумачення поняття «діаспора» призводить до розмаїття його визначень.

Діаспора – релігійні та етнічні групи, які живуть у нових для себе районах, як національно-культурні меншини

Учні , разом із учителем, розглядають хвилі міграції, що спричинили формування чисельної діаспори нашого народу:

Перша хвиля:

- ✓ **Тривалість:** кінець XIX – початок XX ст.
- ✓ **Причини:** економічні негаразди, злидні.
- ✓ **Територія проживання:** Західна Україна.
- ✓ **Країни, що приймали емігрантів:** США та Канада, Аргентина,

Бразилія, Австралія.

Друга хвиля міграції:

- ✓ **Тривалість:** 20-ті роки XX ст.
- ✓ **Причини:** політичні мотиви та економічні негаразди.
- ✓ **Територія проживання:** Східна та Центральна Україна.
- ✓ **Країни, що приймали емігрантів:** Росія, Західна Європа, США та

Канада, Аргентина, Австралія.

Третя хвиля міграції:

- ✓ **Тривалість:** 40-ві роки XX ст.
- ✓ **Причини:** Західна Україна потрапила під владу Радянського Союзу, розкуркулення.
- ✓ **Територія проживання:** Західна Україна.
- ✓ **Країни, що приймали емігрантів:** Росія (виселення), Західна

Європа, Австралія.

Міграційні процеси

- ✓ **Тривалість:** 50-ті – 80-ті роки XX ст.
- ✓ **Причини:** економічні та політичні.
- ✓ **Територія проживання:** Україна.

✓ **Країни, що приймали емігрантів:** країни Радянського союзу – Росія, Казахстан, Білорусь та інші.

Сучасна міграційна хвиля:

- ✓ **Тривалість:** з 90-тих років ХХ ст.
- ✓ **Причини:** економічне становище.
- ✓ **Територія проживання:** Україна.
- ✓ **Країни, що приймають емігрантів:** країни Європи, США, Канада, Росія, Австралія.

*Вчитель акцентує увагу на поділі української діаспори на **східну та західну**, розглядає географію української діаспори, клини в Східній діаспорі, та називає імена відомих українців діаспори.*

Учні виконують завдання:

на контурних картах заштрихуйте країни, про які ітиме мова – країни із найчисельнішою діаспорою, скориставшись способом картограми.

*Методика „Займи позицію”. Вчитель пропонує учням на розданих листках-самоклейках написати свою відповідь на питання: «**Чи підтримуєте ви виїзд населення за кордон нашої держави і розширення української діаспори?**» Учні зачитують свої думки, і наклеюють листочки на відповідні окремі аркуші. Вчитель робить висновок.*

IV. Закріплення набутих знань на уроці.

Проводиться у вигляді методу „Незакінчене речення” та підсумкового слова учителя.

Учням вчитель пропонує закінчити висловлювання: «**На сьогоднішньому уроці ..., і я вважаю, що...!!!**»

Далі вчитель завершує урок в нестандартній формі: роздає учням та гостям коровай, як символ духовного та тілесного багатства, невеличкі вишиті рушники, та бажає завжди посміхатися, як смайлики, що залишилися на початку уроку.

Домашнє завдання:

- Опрацювати параграф...
- Виконати 3 завдання практичної роботи в зошитах.

ВИСНОВКИ

В результаті написання магістерської роботи ми зясували важливість та особливості застосування технології проблемного навчання на уроках географії в сучасній школі та отримали такі висновки:

1) Мета проблемного навчання – засвоєння не лише знань, а й самостійні шляхи отримання цих результатів, формування пізнавальної діяльності учня, розвиток його творчих здібностей. При проблемному навчанні діяльність вчителя у тому, що, даючи пояснення тому чи іншому поняттю, він створює проблемні ситуації, аналізуючи які учні самостійно роблять висновки та узагальнення, формують *(за допомогою вчителя)* визначення понять, правила чи самостійно застосовують відомі їм знання у новій ситуації. В результаті у учнів виробляються навички розумових операцій; розвивається увага, воля, творчі уяви, формується здатність висувати нові ідеї та обґрунтовувати їх. Проблемне навчання охоплює не лише репродуктивну чи пошукову діяльність учня, а й увесь діапазон – від виконавчої до творчої. Таке навчання дає можливість вчителю варіювати навчальний матеріал та прийоми викладання;

2) Технологія проблемного навчання має чотири основні умови, що сприяють підвищенню ефективності проблемного навчання: Перша – різноманітність завдань у рамках проблемної ситуації одного виду. Наприклад, вирішуючи пізнавальні проблеми на одному уроці, учень самостійно визначає поняття, на іншому – висуває припущення, третє – шукає причини і так далі. Це активізує його розумову діяльність, що розширює її діапазон. Друга – перед вирішенням проблемних завдань необхідно мотивувати корисність їх виконання. Необхідність навичок повинна бути сформована правильно вирішувати проблеми. К. Д. Ушинський зазначив, що розумова робота ледь чи не найважчий для людини. Необхідно залучити учня до вирішення проблем, необхідно переконати його в корисності такої діяльності, показати, що в процесі вирішення проблемних завдань набувають нових знань, а якщо учень розуміє, навіщо потрібні пошуки, природно, він працює активно, із великим бажанням, інтересом. Третя – систематичність у створенні проблемного навчання під час

уроків. Четверта – одна проблема (на кожному уроці вони різні) має вирішуватись письмово. Всі умови сприяє отриманню позитивних результатів та засвоєння якості знань, а також у розумовому розвитку учнів. І хоча не можна гарантувати, що створена проблемна ситуація активізує всіх учнів, що всі почнуть думати. Але із практики відомо, що проблемна ситуація здатна сколихнути думки багатьох, а то й всіх.

3) простежено особливості формування проблемних завдань та запитань, а також можливості розвитку критичного, творчого та логічного мислення, що виражається у чіткому підборі різних за формою та структурою й змістом завдань та конкретних вправ. За наявності необхідної інформації та усвідомлення причини, що викликала утруднення, проблемна ситуація переросте на проблему. Таким чином, головний елемент проблемної ситуації – невідоме, нове, що має бути відкрито для правильного виконання необхідної дії. Не всяка проблемна ситуація неминуче спонукає розумову діяльність. Така діяльність не виникне, якщо суб'єкт не має потреби у вирішенні проблемної ситуації, а також вихідних знань, необхідних для початку пошуку;

4) формування географічно компетентної особистості учня за допомогою проблемного навчання проявляється у набутті досвіду творчої діяльності. Проте для досягнення високих результатів навчання необхідно використовувати систему таких завдань. В дидактиці є різні підходи до побудови проблемних задач які допоможуть розвивати в учнів як загальні так і фахові компетентності;

5) в роботі розроблено цикл уроків із використанням методики (технології) проблемного навчання на уроках географії. Показано різні методи та прийоми вивчення нового матеріалу за технологією проблемного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Е.Н. Проблемное обучение в географии // География в школе. – 2008. - № 7. – С. 56-58.
2. Бут А.Я. Формування в учнів уміння розв'язувати проблемні завдання з географії // Рідна школа. – 2001. - №12. – с.48-49.
3. Вороженкіна О. М. 100 цікавих ідей для проведення уроку. – Х.: Вид. група «Основа», 2011. – 287 с.
4. Герасим'юк Т.О. Особливості засвоєння методів та технологій на уроках географії / Т.О. Герасим'юк // Географія. – 2009. – № 22.
5. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій/ Автор-укладач Н. П. Паволокова. – Х.: Вид. група «Основа», 2009. – 176 с.
6. Коберник С.Г. та ін. Методика викладання географії в школі. Навчально-методичний посібник. К. Стафер-2, 2000.
7. Корнєєв В.П., Корнєєв О.В., Топузов О.М. Економічна і соціальна географія світу. Дидактичні матеріали: Навч. пос. – К.: ЕксОб., 1999. – 77 с.
8. Матюшкин А. М. Мышление, обучение, творчество. М.: Изд-во Москов. психол.-соц. ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. 720 с.
9. Махмутов М.И. Теория и практика проблемного обучения. К.: Татарс. книжн. изд-во. 1972. 551 с.
10. Методика и технология обучения географии / И.В. Душина, В.Б. Пятунин, Е.А. Таможня. – М.: ООО "Издательство Астрель", 2002. – 203 с.
11. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті // Освіта України. – 2001. – № 29. – С. 4-6.
12. Павленко В.В. Проблемне навчання: становлення, сутність, перспективи / В.В. Павленко // Цілі та результати освітніх реформ: українсько-польський діалог: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 15-16 травня 2013 р., м. Київ / М-во освіти і науки України, Нац. акад. пед. наук України, Вища пед. школа Спільки польських вчителів (м. Варшава, Республіка Польща), Київ. ун-т ім. Б.Грінченка; за заг. ред. Огнев'юка В.О. [редкол.: В.О. Огнев'юк, Л.Л.

Хоружа, С.О. Сисоєва, Т. Левовицький, Е. Хофман]. – К.: Київ. ун-т Б. Грінченка, 2013. – 204 с. – С.126-134.

13. Падалка О.С. та ін. Педагогічні технології; Навчальний посібник. - К: Українська енциклопедія, 1995.

14. Панчешникова Л.М., Андреев Н.В., Барінова І.І. и др. Проблемные задания по географии // География в школе. 2009. №1. С. 32–37.

15. Педагогический поиск / сост. И.Н. Баженова - М: Педагогика, 1987.

16. Перспективні педагогічні технології в шкільній освіті: Навчальний посібник / За заг. ред. С.П. Бондар. – Рівне, Редакційно-видавничий центр "Тетіс" Міжнародного університету "РЕГІ", 2003. – 200 с.

17. Понурова Г.А. Проблемный подход в обучении географии в средней школе. М: Просвещение, 1992.

18. Понурова Г.А. Проблемный подход в обучения географі в средней школе. – М.: Просвещение, 1991. – 192с

19. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. - М: Народное образование, 1998.

20. Топузов М. С., Топузов О. М. Проблемний підхід у навчанні географії в школі // Навч.-метод. посібник. — К.: КДПУ ім. М. Драгоманова, 1995. — 139 с.

21. Топузов М.С., Топузов О.М. Дидактичні матеріали з географії: Навч. посіб. – К.: Вид-во КДПУ ім. М.П. Драгоманова, 1996. – 98 с.

22. Топузов О. М. Проблемне навчання географії в школі: теорія і практика: Монографія. К.: Фенікс, 2007. 304 с.

23. Топузов О. М. Формування географічної компетентності учнів засобами проблемного навчання.//Рідна школа. - 2008. - №9. с. 43-46.

24. Топузов О.М. Методичні основи застосування проблемного підходу в навчанні географії //Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. пр. /Редкол.: Т.І. Сущенко (відп. ред.) та ін. – К.; Запоріжжя, 2002. Вип. 22. С. 122-125.

25. Топузов О.М. Методичні основи застосування проблемного підходу в навчанні географії //Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. пр. /Редкол.: Т.І. Сущенко (відп. ред.) та ін. – К.; Запоріжжя, 2002. – Вип. 22. – С. 122-125.
26. Топузов О.М. Проблемне навчання в процесі вивчення географії //Рідна шк. – 2002. – №12. – С.33-35.
27. Топузов О.М. Сучасний підхід до розвитку творчої особистості за поглядами В.О. Сухомлинського //Наука і освіта. – 2001. – №5 – С.116-117.
28. Топузов О.М. Технологія проблемного навчання географії на сучасному етапі //Гуманізація навчально-виховного процесу: Зб. наук. праць. – Вип. XXVIII./ За заг. ред. В.І. Сипченка – Слов'янськ.: Видав. центр СДПУ, 2005. – С.141-147.
29. Топузов О.М. Моделювання методів проблемного підходу – шлях до розвитку творчих здібностей школярів //Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. пр. /Редкол.: Т.І.Сущенко (відп. ред.) та ін. – К.; Запоріжжя, 2000. – Вип. 17. – С.55-58.
30. Топузов О.М. Поняття розвитку самостійного, творчого мислення в дидактиці географії //Педагогіка і психологія . – К.: 1997. – №2. С.43-48.
31. Топузов О.М. Проблемне вивчення соціально-економічного простору в світлі ідей В.О.Сухомлинського //Педагогіка та психологія: Зб. наук. пр. /За заг. ред. акад. І.Ф.Прокопенка, чл.-кор. В.І. Лозової. – Харків: ХДПУ, 1999. – Вип. 10 – Ч.1. – С.97-101.
32. Шляхи підвищення ефективності уроку географії. Посібник для вчителя / Упоряд. О.Я. Скуратович — К: Радянська школа, 1991.
33. Якиманская И.С. Технология личностно-ориентированого обучения в современной школе / М: Сентябрь, 2000.